

8.4. Злочинність у сфері надрокористування: багатства націй під натиском глобалізації

8.4.1. Злочинність у сфері надрокористування: кримінологічний вимір

Надрокористування – вельми специфічна сфера взаємодії людини і природи. Маючи у своїй основі економічні стимули, характер користування надрами визначається трьома діяльними домінантами: 1) ринкова вартість конкретних складових надр, прибутковість і соціальне значення їх використання; 2) технічні й технологічні можливості; 3) об'єктивно-екологічна (доступність, помірні негативні наслідки для навколишнього природного середовища тощо) та правова допустимість відповідної діяльності. Повною мірою ці три домінанти ретранслюються й на кримінальні практики щодо користування надрами: вони визначають як мотиваційне підґрунтя, економіко-інституціональний їх зміст, так і природничо-деструктивний, екстенсивно-споживацький, абсолютно нерозумний по відношенню до природного середовища життя на планеті, майбутніх поколінь людей, характер, що серед іншого відображається й у конструктивістських рисах таких практик.

Певна річ, постановка як об'єкта кримінологічного аналізу настільки складного в онтологічному, праксеологічному і гносеологічному вимірах різновиду злочинності вимагає комплексного, багатопланового, але цілісно-послідовного пізнавального руху: від визначення базових соціально-правових характеристик надрокористування, через опис й аргументацію загальних, сутнісних ознак злочинності, до їх специфікацій у площині складноорганізованої економічної діяльності щодо користування надрами. У цьому зв'язку важливим видається визначення вихідної термінології. Мова перш за все йде про з'ясування значення категорій «надра», «надрокористування» («використання надр»), «охорона надр», розмежування їх із суміжними.

Таким чином, *надра* можна визначити як комплексний природний об'єкт – простір, що розташований під поверхнею суші землі й дном водоймищ, континентального шельфу, включає в себе всі природні утворення, а також їх елементи (складові), що виходять на поверхню в частині корисних копалин загальнодержавного значення. При цьо-

му для забезпечення «юридичної чистоти» розуміння меж поняття «надра» також варто мати на увазі, що право власності на земельну ділянку поширюється в її межах на поверхневий (грунтовий) шар, а також простір, що знаходиться над і під поверхнею ділянки на висоту і на глибину, необхідну для зведення житлових, виробничих та інших будівель і споруд¹⁰³. При визначенні обсягу відносин у сфері надрокористування слід враховувати і цю обставину.

Усвідомлюючи те, що запропонована нами дефініція не може претендувати на абсолютно прийнятну для теорії екологічного права, в якій категорія «надра» й досі є предметом жвавих наукових дискусій, підкреслимо її операціоналістське, кримінологічне значення. Воно виходить з цілей підвищення ефективності запобігання злочинам у сфері надрокористування. Тому викладене розуміння надр, ґрунтуючись на законодавчих тлумаченнях та аналізі практики їх застосування, зорієнтоване перш за все на формування вірного змісту та меж категорії «злочинність у сфері надрокористування». Цілком зрозуміло, що остання також залежить і від правильного визначення поняття «надрокористування».

Окремо підкреслимо, що як у формально-логічному, геологічному, так і системно-юридичному значеннях не можуть вважатися надрами відходи гірничих підприємств, адже корисними копалинами є природні мінеральні речовини, які можуть використовуватися безпосередньо або після їх обробки¹⁰⁴.

Також необхідно враховувати те, що надра в переважній білошості країн світу вилучені з цивільного обігу, а тому їх не можна розглядати як майно в цивільно-правовому розумінні цього слова. Виходячи з цього, правомочність держави стосовно надр ні за яких умов не може дорівнювати звичайній цивільній правомочності, яка може бути припинена при відчуженні державної власності на користь іншого власника або при передачі її на повне господарське відання чи оперативне управління гірничих підприємств. Тому слід вважати,

¹⁰³ Земельний кодекс України: Закон України від 25.10.2001 р. № 2768-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14>.

¹⁰⁴ Гірничий закон України: Закон України від 06.10.1999 р. № 1127-XIV. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1127-14>.

що по відношенню до надр держава виступає не як суб'єкт права власності, а як суб'єкт здійснення права власності¹⁰⁵.

Серед іншого здійснення такого права реалізується через забезпечення раціонального користування надрами, тобто вилученням з них корисних властивостей як змісту відповідної правомочності власності. Поняття ж користі в цьому сенсі означає не лише майнову вигоду від видобування корисних копалин, а й отримання благ іншого характеру – наукового, культурного, споживчого (в аспекті отримання послуг, наприклад, від використання підземного транспорту). І цей аспект є принципово важливим, адже дозволяє вийти на розуміння того, що надрокористування не обмежується виключно видобутком корисних копалин, споживанням інших просторово-площинних підземних складників, а й включає і використання самого цього підземного простору як такого, в тому числі й для добування тих елементів, *які містяться в надрах, але самі при цьому ними не є* (умовно «чужорідних елементів»).

Таким чином, надрокористування не обмежується лише гірничими відносинами.

Ба більше: елементи самих надр (порода, водоносні пласти тощо) цілком можуть виступати перепорою для безпосереднього доступу до умовно «чужорідних» компонентів, що розташовані в надрах, наприклад, при археологічних розкопках. Але оскільки надра можуть містити такі елементи, то доступ до останніх об'єктивно неможливий без втручання до структури надр. Чи є це надрокористуванням? Так, є, адже саме у надрах збереглися відповідні (зокрема, археологічні) об'єкти, надра обмежили деструктивний зовнішній вплив на них. Тому і втручання до структури надр у механізмі отримання доступу до вказаних об'єктів неодмінно слід вважати надрокористуванням: відбувається присвоєння їх корисних властивостей, завдяки яким археологічний об'єкт збережено.

Звідси цілком логічним є вихід на проблематику соціально-економічних і навіть ширше – культурних функцій надр. Варто бути

¹⁰⁵ Хохлова І. В. Правове регулювання припинення права надрокористування в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06; Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків, 2008. С. 24.

свідомим того, що надра – не лише природний об’єкт з широким спектром природничих, економічних функцій, а й культурний, що зберігає в собі інформацію. Інформацію різнопланову: як про природу, так і про людину.

І хоча можна ставити знак рівності між тими ділянками надр, що містять мінералогічні, палеонтологічні, інші природні об’єкти, з одного боку, та археологічні – з іншого (що є не повною мірою обґрунтованим з огляду на викладені нами вище аргументи), проте цілком вірним видається сам акцент на особливій правовій природі цих об’єктів та відповідних відносин у сфері надрокористування, що виникають у зв’язку з їх вивченням, видобуванням, іншим освоєнням. Наявність у надрах відповідних об’єктів зумовлює спеціальний правовий режим користування самими надрами в межах так званих ділянок особливої наукової або культурної цінності. То ж, не будучи складовими надр, вказані об’єкти взагалі та археологічні зокрема детермінують виникнення спеціального правового режиму надрокористування, злочинне порушення якого також має розглядатися у складі феномена злочинності у сфері надрокористування.

Таким чином, *надрокористування – різновид правомочності власності на надра, що проявляється у вилученні з надр фізичних, економічних, культурних, наукових, інших соціальних корисних властивостей, пов’язаних із геологічним їх вивченням, розробкою родовищ, видобуванням, переміщенням корисних копалин, підземних вод, порожніх порід, рідкісних геологічних відшарувань, палеонтологічних об’єктів і мінералогічних утворень, що являють наукову, природоохоронну або культурно-естетичну цінність, будівництвом та експлуатацією підземних споруд, скиданням стічних вод, захороненням відходів виробництва та інших шкідливих речовин, виявленням та видобуванням палеонтологічних, археологічних об’єктів, а також створенням геологічних територій та об’єктів, що мають важливе наукове, культурне, санітарно-оздоровче значення, задоволенням інших потреб громади, суспільства, держави і людства в цілому.* Будь-яке усвідомлене, кероване, а також неусвідомлене (за наявності юридичного обов’язку такого усвідомлення) та/або некероване (за наявності об’єктивної можливості керувати) втручання до структури

надр з будь-якою метою чи без такої (безпосередньо щодо надр) слід вважати діяльністю у сфері надрокористування. Отже, злочинність у цій сфері може бути як умисною, так і необережною, пов'язаною, наприклад, із забрудненням складових надр, знищенням або пошкодженням об'єктів, що мають особливу культурну або наукову цінність, які в них знаходяться.

Недотримання правил охорони, безпеки щодо збереження надр при інших видах діяльності з об'єктивною необхідністю зрештою впливає і на можливість подальшого використання надр. Таким чином, незважаючи на відмінності у змісті, суб'єктах відносин користування та охорони надр, їх об'єкт залишається загальним – надра.

Ця обставина дає всі підстави включити до обсягу кримінологічної категорії «злочинність у сфері надрокористування» й кримінальні практики, що виражаються в порушенні правил охорони надр. Що є домінуючою, системоутворюючою компонентою відносин надрокористування та надроохорони – економічна чи екологічна – не є принципово важливим. Так, у юридико-догматичному, кримінально-правовому аспекті це має братися до уваги, що зумовлено відмінностями в об'єктах кримінально-правової охорони, відповідних ознаках суб'єктів злочинів. Але у кримінологічному сенсі – такого очевидного й принципового значення диференціації надрокористування й надроохорони немає.

Так, А. М. Мірошніченко слушно зазначає, що раціональне використання природних ресурсів передбачає встановлення у конкретній ситуації балансу різних інтересів та пріоритетів (зокрема, економічного, екологічного тощо)¹⁰⁶. Принцип раціонального використання природних ресурсів – це економічно необхідне й екологічно обґрунтоване природокористування, за якого водночас враховуються економічні й екологічні інтереси людини і суспільства¹⁰⁷. Раціональне використання природних ресурсів має здійснюватись у спосіб, який призводить до поступового зменшення негативного впливу на

¹⁰⁶ Мірошніченко А. М. Земельне право України: навч. посіб. Київ: Алерта ; ЦУЛ, 2011. С. 37.

¹⁰⁷ Каракаш І. І. Природокористування як необхідна умова існування людини і суспільства: визначення поняття й основні принципи. *Екологічне право: підруч.* / за заг. ред. І. І. Каракаша. Одеса: Фенікс, 2012. С. 152.

навколишнє природне середовище. Обсяг негативного впливу має бути таким, за якого навколишнє природне середовище може його самостійно переробити за допомогою асиміляційної здатності¹⁰⁸.

І хоча у випадку надрокористування не йдеться про здатність надр до самовідновлення, асиміляційної здатності (принаймні у масштабах історичного часу), проте важливою є сама ідея межових показників антропогенного впливу на природу і її юридичного оформлення в механізмах суворих, екологічно обґрунтованих правил, процедур користування та охорони надр. З неї ж (з ідеї) виводяться і дотичні площини, в яких перетинаються траєкторії соціальної діяльності щодо користування й охорони надр, що зумовлює можливість і доцільність їх охоплення в одному діапазоні юридично значущих об'єктів правового регулювання та, відповідно, неправових, у тому числі й злочинних практик.

Вибір і певний раціональний розрахунок притаманний багатьом злочинам, а система покарань та контролю за злочинністю, що зважає на людський вибір і раціональну поведінку, може владнати наслідки, попередити рецидиви чи взагалі попередити наступні злочини. Злочини у сфері природокористування, і особливо надрокористування, є проявом вмотивованої раціональної поведінки злочинців у сфері надрокористування, які переважно розглядають у контексті широкої категорії *злочинів у сфері підприємницької/господарської діяльності* (англ. «**enterprise crime**») як частину вмотивованої раціональної¹⁰⁹ винуватої поведінки у структурі *організованої злочинної групи*, спрямованої на отримання прибутку шляхом ведення незаконної господарської діяльності.

Надрокористування, як одна з форм господарської діяльності, як на національному, так і на транснаціональному рівні спроможна створювати надвеликі блага та прибутки, разом із цим ця діяльність може спричиняти довгострокову шкоду життю та довкіллю. Значний

¹⁰⁸ Дейнега М. А. Теоретико-правові засади раціонального використання природних ресурсів. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. Вип. 1 (22). С. 87.

¹⁰⁹ Marilyn Price and Donna M. Norris (2009) White-Collar Crime: Corporate and Securities and Commodities Fraud, *Journal of the American Academy of Psychiatry and the Law*. Vol. 37 (number 4). P. 538–544.

видобуток корисних копалин припадає на країни, що розвиваються, які відчувають наслідки та тягар колоніального минулого і досі позбавлені можливості фактично реалізувати своє право на вільне справедливе використання природних багатств та ресурсів на взаємовигідній основі та відповідно до норм міжнародного права, як це закріплено у Статті 1 Частини 1 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права, прийнятого 16 грудня 1966 році під егідою ООН у Нью-Йорку (International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights)¹¹⁰.

Така суцільна несправедливість підтверджується тим, що на початок третього тисячоліття, відповідно до даних Світового Банку, серед 56 ключових країн світу, де здійснюється видобуток, станом на 2002 рік проживало 3,9 млрд людей, при цьому 90 % цих країн припадало саме на країни, що розвиваються, або країни з перехідною економікою із прожитковим мінімумом у 40 % таких країн на рівні усього 2 долари на добу. Тобто дві третини найбіднішого населення планети проживало в 90 % країн з найбільшими обсягами діяльності у сфері надрокористування¹¹¹. При цьому в 2017 році 30 з 50 країн з найбільшим обсягом світового видобутку продукції надрокористування належать до найбідніших країн світу з низьким чи найнижчим рівнем доходу на душу населення¹¹². На нашу думку, таке несправедливе співвідношення багатства надр та бідності у країнах видобутку корисних копалин є прямою ознакою недосконалості протидії злочинності у сфері надрокористування в цих країнах та взагалі у світовій системі забезпечення прав і свобод людини, яка є під впливом негативних шкідливих факторів надрокористування.

До початку XX століття понад 40 % фактів заподіяння шкоди у процесі надрокористування опрацьовувались із застосуванням норм,

¹¹⁰ International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, 1966, General Assembly of the United Nations Organization, Secretary General of the UN. URL: <https://www.ohchr.org/Documents/ProfessionalInterest/cescr.pdf>.

¹¹¹ The World Bank and the International Finance Corporation, *Treasure or Trouble? MINING IN DEVELOPING COUNTRIES*, 2002, International Finance Corporation, Washington D. C., 32 pages.

¹¹² Magnus Ericsson and Olof Löf, «Mining's contribution to low- and middle-income economies», WIDER Working Paper 2017/148, The United Nations University World Institute for Development Economics Research, 2017, 37 pages.

запозичених місцевим законодавством під впливом колоніальної інтеграції окремих прецедентів та норм, похідних із практики правозастосування проти злочинів в Англійському праві¹¹³, або інші похідні англосаксонського прецедентного права, яке, як не прикро, пізніше дуже ефективно захищало великих надрокористувачів, особливо транснаціональних, від відповідальності в силу некодифікованого застосування судових прецедентів, в яких у постраждалих представників країн, що розвиваються, звісно, не було шансів на позитивний вирок чи ефективне кримінальне переслідування винних у злочині. Проте суттєвий вплив на систему протидії злочинності у сфері надрокористування з початку XXI століття починає чинити наддержавне міжнародне та регіональне законодавство, яке впливає на застосування норм та національної юрисдикції як на злочини, скоєні в межах територіальної юрисдикції, як розвинених країн, так і країн, що розвиваються чи які є у перехідному стані, а також щодо транснаціональних злочинів, скоєних за межами доміциліїв юридичних та фізичних осіб приватного права.

Серед ключових інструментів протидії злочинності у сфері надрокористування на наднаціональному та міжнародному рівні треба в першу чергу згадати цілий ряд нормативно-правових актів, таких як «Керівні принципи ООН у сфері бізнесу та прав людини» (UN Guiding Principles on Business and Human Rights (UNGPs))¹¹⁴, що запроваджують правову відповідальність юридичних осіб приватного права та корпоративну етику для підприємств країн-членів ООН, що має забезпечити права людей на здорове і безпечне навколишнє середовище, гарантовані під егідою ООН «Загальною декларацією ООН з прав людини» від 10 грудня 1948 року¹¹⁵, положеннями «Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні пра-

¹¹³ Blanco, Elena Merino and Pontin, Ben, 2017. Litigating extraterritorial nuisances under English common law and UK statute. *Transnational Environmental Law*. 6 (2). P. 285–308.

¹¹⁴ The Office of the High Commissioner for Human Rights (UN Human Rights). *UN Guiding Principles on Business and Human Rights (UNGPs)*, 2011. URL: <https://www.ohchr.org/documents/publications/GuidingprinciplesBusinesshr_eN.pdf>

¹¹⁵ Universal Declaration of Human Rights, 183rd Plenary Meeting of the General Assembly of the United Nations Organization, Resolution № 217 (III), 10.12.1948. URL: <[http://undocs.org/A/RES/217\(III\)](http://undocs.org/A/RES/217(III))>.

ва», прийнятого 16 грудня 1966 році під егідою ООН у Нью-Йорку, (International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights)¹¹⁶ та цілим рядом міжнародних та регіональних інструментів та керівних принципів практичної реалізації гарантій та зобов'язань країн за цими міжнародно-правовими актами.

Зокрема, для країн-членів ОЕСР є чинним до виконання регіональний збірник принципів у формі «Керівних принципи ОЕСР для багатонаціональних підприємств» (OECD Guidelines for Multinational Enterprises), прийнятих у порядку затвердження «Декларації про міжнародні інвестиції та багатонаціональні підприємства» (Declaration on International Investment and Multinational Enterprises)¹¹⁷, які, у свою чергу, спираються на «Принципи корпоративного управління ОЕСР» (G20/OECD Principles of Corporate Governance)¹¹⁸ та мають запобігати корпоративній злочинності, іншим проявам злочинності, у тому числі злочинності у сфері надрокористування.

Серед ключових мотивів злочинності у сфері надрокористування можна виділити *жадібність* та *спокусу*. Так, один із західних теоретиків кримінології Ларрі Зігель (Larry Siegel) зазначає, що *жадібність* у процесі господарювання мотивує обрати короткий шлях до збагачення, вважаючи, що потенційні блага від злочину набагато перевищують вагу імовірного покарання, оскільки розумові здібності посадових осіб надрокористувачів та окремих «бізнесменів» у сфері користування надрами набагато кращі за державних службовців, що контролюють сферу в уповноважених у сфері надрокористування державних установах, і коли держава має недосконале законодавство, яке містить діри, які створюють можливості для злочину, виникає

¹¹⁶ International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, 1966, General Assembly of the United Nations Organization, Secretary General of the UN. URL: <<https://www.ohchr.org/Documents/ProfessionalInterest/cescr.pdf>>.

¹¹⁷ Declaration on International Investment and Multinational Enterprises, OECD Guidelines for Multinational Enterprises, OECD, 27 June 2000. URL: <<http://www.oecd.org/investment/mne/1922428.pdf>>.

¹¹⁸ OECD (2015), G20/OECD Principles of Corporate Governance, OECD Publishing, Paris. URL: <http://dx.doi.org/10.1787/9789264236882-en>, 60 pages.

спокуса скористатись цими недоліками для незаконного збагачення бізнесу¹¹⁹.

У діях транснаціональних надкористувачів часто відсутній фактор відчуття неминучості покарання та, навпаки, в їх діях був присутній фактор безкарності. При цьому відчуття неминучості покарання (англ. «perceptual deterrence») є ключовим фактором попередження злочинності¹²⁰.

Із подоланням у ХХІ сторіччі перешкод для застосування екстериторіальної юстиції до злочинів у сфері надкористування, на наше переконання, ефективність протидії і попередження злочинності у надкористуванні має вийти на принципово новий рівень. Оскільки, згідно з класиками *енвайронменталістської кримінології*, або *кримінології середовища* (англ. Environmental Criminology) 80-х років ХХ сторіччя Брантінгемами (P. J. Brantingham, P. L. Brantingham), злочинність є функцією мотиву та вигоди: $K = f(M, V)$ ¹²¹. Суттєве збільшення імовірності та відчуття неминучості покарання за злочини у сфері надкористування матиме зворотний вплив на мотиваційний компонент цієї функції та повинен спричинити зниження ступеня злочинності у сфері надкористування у середньостроковій та довгостроковій перспективі.

Цьому активно сприяють впровадження Брюссельського Регламенту (англ. Brussels Regulation) у старій редакції 2001 року та в оновленому вигляді в чинній редакції 2012 року (набула чинності в 2015 році), а також активне застосування дещо забутих норм прийнятого у 1789 році у Федеральному законодавстві США «Закону про правопорушення стосовно іноземних громадян» (англ. «Alien Tort Statute»)¹²², про який згадали у 80-х роках ХХ століття і який

¹¹⁹ Siegel, Larry J. (2014). 12th ed. *Criminology: theories, patterns, and typologies*. Boston, MA: Cengage Learning. P. 473.

¹²⁰ Robert Apel, Greg Pogarsky, Leigh Bates. The Sanctions-Perceptions Link in a Model of School-Based Deterrence. *Journal of Quantitative Criminology*. Vol. 25. 2009. P. 201–226.

¹²¹ Brantingham P. J. and Brantingham P. L. *Environmental Criminology*. Prospect Heights: Waveland Press, 1991. P. 240.

¹²² Liesbeth Enneking. The Future of Foreign Direct Liability? Exploring the International Relevance of the Dutch Shell Nigeria Case. *Utrecht Law Review*. Vol. 10. Issue 1 (January). 2014. P. 44–54. URL: <<https://www.utrechtlawreview.org/articles/abstract/10.18352/ulr.256/>>, c. 44.

дозволяє нерезидентам США ініціювати у США транснаціональні позови за злочини, скоєні щодо іноземців та порушення прав людини за межами США¹²³.

У контексті України, яка рухається у напрямку гармонізації та наближення національного законодавства до нормативно-правової бази Європейського Союзу, треба із сумом констатувати, що Положення Брюссельського Регламенту 1215/2012 не інтегровані в Угоду про асоціацію, українська юстиція поки що широко не визнає корпоративну кримінальну відповідальність як категорію, що послаблює на загальнодержавному рівні механізм протидії злочинності у сфері надкористування, і лише обмежується застосуванням адміністративних штрафів та адміністративної відповідальності¹²⁴. Є лише дуже вузькі спеціально орієнтовані трактування такої відповідальності у Загальній частині Розділу XIV-1 ККУ щодо заходів до юридичних осіб, у контексті обігу наркотиків, злочинів проти миру і, що більш позитивно, певних злочинів у сфері службової діяльності (хабарництво).

Законом України «Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами – з іншої» 125 від 16.09.2014 № 1678-VII, Частина 2, Статті 1, пунктом е) цілями Асоціації, крім іншого, зазначено «посилювати співробітництво у сфері юстиції, свободи та безпеки з метою забезпечення верховенства права та поваги до прав людини і основоположних свобод». Крім того, Главою 13 «Законодавство про заснування та діяльність компаній, корпоративне управління, бухгалтерський облік та аудит», Додаток XXXVI, на рівні співробітництва пропонується застосову-

¹²³ 28 U.S. Code § 1350. Alien's action for tort, Government Publishing Office of the US Congress. URL: <<https://www.govinfo.gov/app/details/USCODE-2011-title28/USCODE-2011-title28-partIV-chap85-sec1350>>.

¹²⁴ Jennifer Zerk. Corporate liability for gross human rights abuses: towards a fairer and more effective system of domestic law remedies (UNHCHR 2014). URL: <<http://www.ohchr.org/Documents/Issues/Business/DomesticLawRemedies/StudyDomesticLawRemedies.pdf>>, с. 32.

¹²⁵ Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами – з іншої сторони: Закон України. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 40. Ст. 2021.

вати «Принципи ОЕСР щодо корпоративного управління», а також декларується поступове наближення до правил та рекомендацій ЄС у цій сфері згідно з Додатком XXXVI до цієї Угоди. Тобто зроблено спробу впровадження в національному законодавстві України та українських корпоративних кодексах поведінки та етики норм, що містять «Керівні принципи ООН у сфері бізнесу та прав людини», «Керівні принципи ОЕСР для багатонаціональних підприємств», які, у свою чергу, спираються на «Принципи корпоративного управління ОЕСР», проте матимуть поки рекомендаційний характер. Суттєвим удосконаленням протидії злочинності у сфері надрокористування в Україні та задля гарантування основних прав та свобод людини, у тому числі і закріплене у статті 50 Конституції України «право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди»¹²⁶, стало би у подальшому доповнення Угоди про асоціацію конкретними пунктами як у частині Глави 13, так і в Додатках, про наближення законодавства та застосування у подальшому норм Брюссельського Регламенту, тобто Регламенту Європейського Парламенту і Ради № 1215/2012 від 12 грудня 2012 року.

Злочини у сфері надрокористування, як форми злочинної господарської діяльності, вивчаються в межах більш широкої категорії екологічних злочинів (англ. **environmental crime**), або **зелених злочинів** (англ. **green crime**)¹²⁷, яку можна детермінувати як **тип злочинної діяльності, що спричиняє шкоду природному середовищу (англ. *environmental harm*)**¹²⁸ **через порушення природоохоронних законів та норм**, яка є досить молодого галуззю кримінології і охоплює усі злочини щодо усіх видів природних ресурсів та навколишнього середовища, які є об'єктом екологічної юстиції (англ. **environmental justice**)¹²⁹.

¹²⁶ Конституція України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

¹²⁷ Siegel, Larry J. (2014). 12th ed. *Criminology: theories, patterns, and typologies*. Boston, MA: Cengage Learning P. 459.

¹²⁸ White, Rob (2016). The four ways of eco-global criminology. *International Journal for Crime, Justice and Social Democracy*. Vol. 6(1): 8-22. С. 9.

¹²⁹ URL: <<http://nrl.northumbria.ac.uk/23771/1/Stretesky.pdf>> Lynch, Michael, Stretesky, Paul and Long, Michael (2015) Environmental justice: a criminological perspective. *Environmental Research Letters*, 10. P. 1–6. ISSN 1748-9326, IOP Publishing, Northumbria University, Newcastle, UK.

Якщо злочинець особисто не втягнутий у видобуток надр, але спричиняє порушення закону при здійсненні пов'язаних з ним посадових обов'язків, то, в основному, такі формальні правопорушення-злочини підпадають під **посадовий злочин** (англ. **white-collar crime**), який може бути пов'язаний з порушенням встановлених процедур та правил, що тягнуть прямі економічні або прямі екологічні і опосередковано економічні втрати від кримінальних правопорушень у сфері користування надрами. Такий посадовий злочин детермінується закордонними кримінологами як «злочин, скоєний особою з певним соціальним статусом у процесі виконання нею своїх службових обов'язків»¹³⁰. Ідентифікувати та довести посадові злочини як такі, що підпадають під Кримінальний кодекс, набагато складніше, оскільки вони, в основному, побудовані на наявності недосконалостей в законах та регуляторних актах, мізерній доказовій базі, але при цьому громадянське суспільство в дослідженнях закордонних кримінологів емпіричним шляхом визначає, що сприйняття їх тяжкості за економічними та моральними наслідками іноді перебільшує класичні економічні злочини, шахрайство, пограбування, крадіжки тощо¹³¹.

Для запобігання злочинам та відстеження таких потенційних злочинів у сфері користування надрами в закордонних країнах створено цілу низку формальних установ та спеціалізованих органів виконавчої влади, серед яких, наприклад, можна назвати Службу з протидії економічним злочинам (Serious Fraud Office) та Управління ринків газу та електроенергії (Office of Gas and Electricity Markets), Агенція з охорони навколишнього середовища (Environmental Agency) у Великобританії, або, наприклад, Агенція з охорони навколишнього середовища США (The United States Environmental Protection Agency (EPA)).

Присутність таких вагомих інституцій у заходах протидії злочинності у сфері надрокористування в розслідуванні, вивченні фактів та доказів, що супроводжують кримінальні справи у сфері

¹³⁰ Sutherland, E. H. (1983), *White-Collar Crime: The Uncut Version*. New Haven, MA: Yale University Press. P. 7.

¹³¹ Dhami, Mandeep K (2007). White-collar prisoners' perceptions of audience reaction. *Deviant Behavior*, Routledge Taylor & Francis. Vol. 28. P. 57–77.

користування надрами, пов'язане із тим, що, як вже зазначалось вище, окрім фізичної участі безпосередньо у користуванні надрами, тобто їх видобутку, коли основним доказом злочину є наявність такого незаконно видобутого ресурсу надр, злочинність у сфері надрокористування може існувати й у вже згадуваній більш витонченій і прихованій формі *посадових злочинів* («злочини білих комірців» – «white-collar crime», англ.). На підтвердження цього варто процитувати закордонного кримінолога Кролла (Croall)¹³²: «**White-collar crime** is traditionally associated with high status and respectable offenders: the 'crimes of the powerful' and corporate crime. However, examination of one group of white-collar offences reveals that offenders were typically small businesses, employees, and those more properly described as 'criminal businesses'. While this could be attributed to the 'immunity' of the corporate offender from prosecution, it can be argued that such patterns of offending reflect not only enforcement policies but also wider structural and market factors. Thus, analyses of economic and white-collar crime may concentrate overmuch on the corporate offender, and make over simplistic distinctions between 'corporate' and other varieties of white-collar offending», тобто він детермінує посадові злочини, як «злочин, вчинений порушниками із соціальним статусом та репутацією, «злочин можновладців», або корпоративний злочин.

При цьому потенційно найбільшу шкоду навколишньому середовищу із низки злочинів у сфері надрокористування спричиняють саме корпоративні злочини¹³³. Не всі країни, навіть у межах Європейського Союзу, визнають категорію корпоративного злочину, зокрема, Німеччина та Італія, що вимагатиме вдосконалення їх національних систем екологічної юстиції, на наше переконання, але є низка країн, які вже дають чітке визначення та застосовують кримінальні статті і прокурорське реагування до такої форми злочинності, в першу чергу Великобританія та Нідерланди. Саме у Великобританії та Нідерландах існує стала практика переслідування

¹³² Croall, H. (1989). Who Is the White-Collar Criminal? *The British Journal of Criminology*. 29(2). P. 157–174.

¹³³ White R. (2011). *Transnational Environmental Crime: Toward an Eco-Global Criminology*. London: Routledge. P. 3, 6.

корпоративної злочинності за загальними статтями національного кримінального кодексу¹³⁴. В обставинах, коли корпоративний відповідач має стати об'єктом кримінального переслідування, постає першочергове питання визначення юридичної особи чи фізичної особи як звинуваченої сторони. Одне з визначень корпоративної злочинності чітко фігурує в законодавстві Великобританії з 2010 року у Законі Великобританії «Про хабарництво» (UK Bribery Act). Так, за Законом Великобританії «Про хабарництво», у статті 14 **корпоративний злочин** детермінується як злочин, скоєний корпорацією за фактично виявленою згодою або мовчазною згодою (а) керівного посадовця юридичної особи або (б) особи, яка виявила намір діяти в якості керівного посадовця, при цьому керівний посадовець або вищезазначена особа (разом з юридичною особою чи групою юридичних осіб) є винним у цьому злочині та підпадає під кримінальне переслідування з усіма відповідними наслідками¹³⁵. Тобто цим Законом встановлюється тісний невід'ємний зв'язок між індивідуальним посадовим і корпоративним злочином.

У Нідерландах, зокрема, майже аналогічно визначенню Великобританії, корпоративний злочин визначено у статті 52 Кримінального кодексу, якою зазначено, що:

- 1) Кримінальні правопорушення можуть бути скоєні як фізичною, так і юридичною особою.
- 2) Якщо кримінальний злочин скоєний юридичною особою, то кримінальний процес може бути ініційований, переслідування та покарання за законом можуть бути застосовані в належній мірі до:
 - а) юридичної особи; або
 - б) осіб, які надали розпорядження скоїти злочин, та осіб, які мали адміністративно-розпорядчі функції контролю такої протиправної поведінки; або

¹³⁴ Daniel Blackburn (2017). Removing Barriers to Justice. How a treaty on business and human rights could improve access to remedy for victims, International Centre for Trade Union Rights (ICTUR). P. 47.

¹³⁵ Bribery Act (2010). The Stationery Office Limited under the authority and superintendence of Carol Tullo, Controller of Her Majesty's Stationery Office and Queen's Printer of Acts of Parliament, 8 April 2010. URL:< <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2010/23>>, с. 10.

- с) проти усіх вищевказаних осіб у пунктах (1) та (2) разом.
- 4) З метою застосування вищевказаних параграфів у поняття юридичної особи включено одноосібних суб'єктів господарювання, господарські товариства та спеціально створені фонди¹³⁶.

Посадові злочини у сфері надрокористування, що призводять до кримінальної відповідальності, є незаконною дією чи сукупністю дій, що порушує основи відповідальності та довіри осіб та суспільства до справедливості, справжності особистих чи організаційних (у тому числі корпоративних) здобутків. Переважно такі злочини реалізуються шляхом вчинення дії чи сукупності дій у прихований спосіб з отриманням матеріальної вигоди чи переваги для себе чи для пов'язаного бізнесу¹³⁷.

8.4.2. Структурно-системний аналіз злочинності у сфері надрокористування в умовах глобалізації

Структурно-системний ракурс аналізу злочинності у сфері надрокористування виявляє упорядковану відповідно до трьохвидової бази кримінальних практик панораму асоціальності. Вона складається з основних, акцесорних та супутніх злочинів.

Основні злочини у сфері користування, за класичним розумінням, включають порушення правил користування надрами на суші, в межах континентального шельфу та незаконне проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини. Про них було стисло зазначено раніше.

Акцесорні кримінальні практики у сфері надрокористування є допоміжними, такими, що зумовлюють можливість або полегшують відтворення основних, базових, стимулюють їх. Вони, у свою чергу, репрезентовані трьома функціонально автономними групами злочинів:

¹³⁶ Netherlands Penal Code, Article 51 (criminal liability), United Nations Office on Drug and Crime. URL: <https://sherloc.unodc.org/cld/en/legislation/nld/penal_code/article_51/article_51.html>

¹³⁷ P. Gottschalk, L. Gunnesdal (2018). *White-Collar Crime in the Shadow Economy*, Palgrave Pivot, Cham, Switzerland. P. 5.

1) техніко-забезпечувальні; 2) корупційні; 3) легалізаційні – легалізація (відмивання) коштів, отриманих злочинним шляхом – від вчинення основних злочинів у сфері надрокористування, а також умисне порушення вимог законодавства про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом.

У цьому контексті не зайвим буде послатися на оцінку специфіки екологічної злочинності загалом та у сфері надрокористування, зокрема, надану фахівцями Програми Організації Об'єднаних Націй з навколишнього середовища (UNEP – United Nations Environment Programme): констатується збереження визначального інституційного значення у відтворенні екологічних злочинів високопрофесійних міжнародних злочинних бізнес-угруповань¹³⁸.

Кримінальні практики у сфері економіки є окремим, злочинним, сегментом тіньової економіки. Подібні практики відображають взаємозв'язки економічної та політичної (в тому числі й корупційної) злочинності, зв'язуючим функціональним компонентом яких у конкретному випадку виступають кримінальні та некриміналізовані суспільно небезпечні практики у сфері надрокористування. Втім, зв'язок екологічної і політичної злочинності вбачається не лише у спільній корупційній площині. Варто визнати, що прагнення в отриманні доступу до корисних копалин нерідко стає приводом для широкомасштабних політико-кримінальних практик, у тому числі й агресивного характеру. І навпаки – фінансове забезпечення локальних і регіональних збройних конфліктів також часто здійснюється за допомогою злочинного надрокористування.

За даними міжнародної правозахисної організації *Greentumble*, в Африці претензії різних організованих злочинних групувань, державних, квазідержавних і парамілітарних об'єднань на контроль над алмазною промисловістю викликали збройний конфлікт, який коштував життя тисячам осіб протягом 1990-х та 2000-х років. Обсяги незаконного алмазодобування сягнули мільярдів доларів щороку. Ці гроші значною мірою використовувались для фінансування громадян-

¹³⁸ UNEP-INTERPOL report: value of environmental crime up 26 %. URL: <https://www.interpol.int/News-and-media/News/2016/N2016-073> (дата звернення: 02.11.2018).

ських воєн, які знищували країни, включаючи Сьєрра-Леоне, Анголу, Ліберію, Кот-д'Івуар та Демократичну Республіку Конго¹³⁹.

За даними інформаційного ресурсу *Public Broadcasting Service*, під час розпалення конфлікту у Сьєрра-Леоне втекли з країни чи були примусово виселені з територій, де здійснюється незаконне добування алмазів, більше 2 млн людей, близько 120 тис. людей – були вбиті, 75 тис. – поранені¹⁴⁰. Як можна бачити, йдеться про вчинення злочинів проти людяності як з метою доступу до природних ресурсів, надр, так і використання отриманих від їх видобування коштів з метою фінансування подібних злочинів. Аналогічні закономірності прослідковувались і у забезпеченні функціонування терористичної організації «Ісламська держава», значний відсоток коштів на існування якої отримувався від незаконного видобутку нафти на захоплених терористами територіях Сирії, Іраку.

ООН у своїй нормативній базі оперує таким поняттям як «криваві алмази» (*blood diamonds*) або «конфліктні алмази» (*conflict diamonds*). Під ними розуміються алмази, що походять з районів, контрольованих силами або фракціями, що виступають проти законних та міжнародно визнаних урядів країн (переважно – Африканського континенту), і використовуються для фінансування військових дій в опозиції до цих урядів або в порушення рішень Ради Безпеки ООН. За своєю природою всі «криваві алмази» походять з нелегальної гірничої діяльності, оскільки вони видобуваються примусовою працею і торгуються нелегально. Продаж таких алмазів також підтримує торгівлю наркотиками та тероризм¹⁴¹. У Резолюції № 11039 від 16.12.2010 року Генеральна Асамблея ООН висловила серйозну стурбованість та констатувала існування прямого зв'язку між торгівлею «конфліктними алмазами» та збройними конфліктами, діяльністю повстанців, спрямованих

¹³⁹ The Dangerous Effects of Illegal Mining. *Greentumble editorial team*. URL: <https://greentumble.com/the-dangerous-effects-of-illegal-mining/>.

¹⁴⁰ Truth and Justice in Sierra Leone. *PBS. News Hour*. 2003. 3 Jan. URL: <https://www.pbs.org/newshour/show/truth-and-justice-in-sierra-leone>.

¹⁴¹ Learn What Illegal Mining Operations Are. *The Balance*. 2018. 09 April. URL: <https://www.thebalance.com/what-is-illegal-mining-and-how-significant-is-it-2367443> (дата звернення: 31.10.2018).

на підриєв легітимних урядів, підживленням громадянських воєн у Західній Африці та інших місцях¹⁴².

В цьому контексті заслуговує на увагу та підтримку позиція Ю. В. Орлова, який, досліджуючи феномен сучасної політичної злочинності, доходить висновку, що відбувається трансформація останньої у площині утвердження такого вектора зовнішньополітичної, міжнародної злочинної діяльності, як боротьба за природні ресурси. Політична та екологічна злочинність, небезпідставно стверджує вчений, набувають все більшої площі спільної інституційної взаємодії. Причому, якщо до останнього часу превалюючими напрямками політичної кримінальної активності у сфері доступу до природних ресурсів були забезпечення контролю за видобуванням вуглеводнів, а також блокування розвитку технологій альтернативної енергогенерації (в тому числі й з невичерпних джерел енергії), то у найближчій перспективі до них долучиться й контроль над запасами прісної води. Отже, феномен політичної злочинності відображає залежність не лише від політичної кон'юнктури, а й від параметрів природного середовища людей як біологічного виду¹⁴³.

У цьому контексті цілком обґрунтованими видаються судження О. Г. Кальмана, який стверджував, що рівень економічної злочинності протягом XX століття в умовах посиленої глобалізації з року в рік зростав у всіх країнах світу незалежно від ступеня економічного розвитку, а в кінці його досяг транснаціональних масштабів і почав загрожувати національній та міжнародній безпеці¹⁴⁴.

Перелік *сучасних* злочинів у сфері надрокористування вельми широкий. До них входять і злочини проти безпеки виробництва на гірничих підприємствах; злочини проти довкілля. Наприклад, проєктування чи експлуатація споруд без систем захисту довкілля, порушення правил охорони вод і забруднення моря, умисне знищення

¹⁴² Резолюція № 11039 від 16.12.2010 року: Міжнародний документ. Генеральна Асамблея Організації Об'єднаних Націй. URL: <https://www.un.org/press/en/2010/ga11039.doc.htm>.

¹⁴³ Орлов Ю. В. Політико-кримінологічна теорія протидії злочинності: монографія. Харків: Діса Плюс, 2016. С. 257.

¹⁴⁴ Кальман О. Г. Стан і головні напрямки попередження економічної злочинності в Україні: теоретичні та прикладні проблеми: монографія. Харків: Гімназія, 2003. С. 10.

або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду, порушення законодавства про захист рослин.

Також супутні кримінальні практики у сфері надрокористування можуть охоплювати низку злочинів проти власності, у сфері господарської, службової діяльності, а саме:

- протиправне відчуження майна та заволодіння ним фальсифікацією документів, зокрема, приховування реального стану видобутих ресурсів та їх неоприбуткування;
- надання до державних органів недостовірної інформації про діяльність у сфері освоєння та експлуатації родовищ корисних копалин, щодо виконання умов і правил діяльності у цій сфері, про прибутки та обсяги видобутку, місця діяльності і т.п.;
- фальсифікація підсумків перевірки фінансово-господарської діяльності суб'єктів підприємництва щодо використання та збереження матеріальних цінностей (коштів), неповнота нарахування та сплати податків, незастосування штрафних і фінансових санкцій, безпідставне застосування пільг при оподаткуванні тощо¹⁴⁵.

Перелік супутніх злочинів не є вичерпним та залежить від конкретних видів, способів, місць здійснення, організації надрокористування, конкретних цілей їх вчинення, їх предметів і т.д. Певна річ, у процесі дослідження весь спектр цих злочинних проявів не може бути охоплений системним науковим аналізом.

Роблячи проміжний висновок, зауважимо, що злочинність у сфері надрокористування постає системним об'єктом кримінологічного аналізу, який можна визначити, виходячи з вузького та широкого розуміння. *У вузькому значенні злочинність у сфері надрокористування є історично мінливим, масовим, відносно стійким різновидом кримінальних практик проти довкілля, що виражаються у передбаченій кримінальним законом діяльності щодо користування надрами.* Запропонована дефініція, безумовно, не претендує на всеохоплюючий, довершений

¹⁴⁵ Документування та розслідування злочинів, вчинених у сфері надрокористування. URL: <https://helpiks.org/8-46646.html>.

характер. Вона цілком може стати предметом дискусій, що впливають з неоднозначності підходів до розуміння природи злочинності, а також конкретного її різновиду. Втім, у викладеному визначенні, вважаємо, відображені мінімально необхідні й достатні кримінологічні ознаки, оперування якими дозволяє віднести злочинність у сфері надрокористування перш за все до екологічної злочинності зі всіма властивими для неї сутнісними рисами й особливостями детермінації.

Водночас здійснений аналіз екзофеномена злочинності у сфері надрокористування виявив й додаткові функціональні характеристики, що формують відповідне *широке розуміння*, згідно з яким *злочинність у сфері надрокористування вбачається як різновид еколого-економічної організованої злочинності – соціально-правовий феномен, що виражається у відносно масових, стійких інституційних, передбачених кримінальним законом, соціальних практиках щодо користування надрами та пов'язаними з ними акцесорними й супутніми формами злочинної діяльності в економічній, екологічній, політичній, безпековій сферах*. За своєю юснатуралістичною сутністю – це один зі зрізів соціальної сваволі, не узгодженої із законами природи діяльності і, головне, світоглядних диспозицій, масової свідомості. З точки зору положень теорії конфлікту – це антропоприродничий конфлікт. З позиції структурно-функціонального та інституціонального аналізу – симбіотична форма кримінальної експлуатації природи, що характеризується: а) економічною та квазіправовою інституціоналізованістю системного користування надрами, а тому – б) суттєвим виродженням політики раціонального природокористування, що супроводжується формуванням юридичних покручів, які за формою відповідають джерелам права, за змістом – є чинниками поширення суспільно небезпечного користування надрами, є неправовими; в) структурно-функціональною інтеграцією організованих злочинних угруповань з державною владою, муніципалітетом, використанням інструментів правотворчості та правореалізації для забезпечення прикриття злочинної діяльності.

Звертаючись до безпосереднього аналізу стану злочинності у сфері надрокористування, зауважимо на відсутності єдиних, зведених статистичних даних як на глобальному, так і регіональному (азійському, африканському, європейському тощо) рівнях. Подібними даними не

оперує жоден орган ООН чи Інтерпол, Європол. Не акумулює таких даних і Державний департамент США. Втім, неурядові організації, науково-дослідні установи, які провадять різні види моніторингу стану довкілля, в тому числі й кримінальні чинники його погіршення, формують у своїх базах даних певну інформацію, яка побічно, а в деяких випадках і прямо може вказувати на кримінологічно значущі аспекти користування надрами як у світі загалом, так і по окремих регіонах. До цього ж варто додати й окремі фрагменти звітів Інтерполу про стан злочинності, в яких також міститься узагальнена інформація про екологічну злочинність у цілому та деякі відомості про злочинність у сфері надрокористування.

Водночас, враховуючи до певної міри конструктивістську природу злочинності у сфері надрокористування, відмінності у законодавствах різних країн світу, практику його застосування, міжнародні інституції та неурядові організації не оперують абсолютними кількісними даними щодо рівня цього різновиду кримінальної активності. Здебільшого вимірювання її обсягів відбувається побічно – через визначення обсягів (у тому числі й у динаміці) корисних копалин, що нелегально видобуваються, насичують чорний ринок, або, проходячи низку легалізаційних етапів (у тому числі шляхом змішування із законно видобутими), потрапляють на легальні ринки збуту, споживання. До подібного роду аналітичних операцій долучаються результати опрацювань відомостей кримінальної розвідки, соціологічного спостереження, опитувань, експертних оцінок. Таким чином, стан злочинності у сфері надрокористування у світовому масштабі характеризується узагальнено через опис, пояснення генеральних трендів, закономірностей, окремих динамічних, структурних, географічних показників.

Так, відповідно до опублікованого у 2016 р. звіту Інтерполу про стан екологічної злочинності, за останнє десятиліття зростання цього різновиду злочинності становило щонайменше 5–7 % на рік. Це означає, що екологічні злочини, у тому числі нелегальне видобування та реалізація золота, інших корисних копалин, зростає у два–три рази швидше глобального ВВП¹⁴⁶.

¹⁴⁶ UNEP-INTERPOL report: value of environmental crime up 26 %. URL: <https://www.interpol.int/News-and-media/News/2016/N2016-073>.

Інформація, зібрана Інтерполом та ООН щодо екологічної злочинності взагалі та у сфері надрокористування зокрема, свідчить про те, що це – прибуткова діяльність, яка спирається на добре сформовану кримінальну систему постачання. Остання включає в себе численних акторів, що сприяють трансконтинентальному руху корисних копалин.

Особливий інтерес представляють зв'язки з іншими видами злочинної діяльності, загальнокримінальною, політичною та екологічною злочинністю. Так, 84 % з числа опитаних Інтерполом представників національних бюро цієї організації повідомляють про конвергенцію екологічної злочинності взагалі та злочинності у сфері надрокористування зокрема, з іншими видами організованої злочинності¹⁴⁷.

У цьому контексті перш за все варто зауважити, що ступінь організованості екологічних кримінальних практик сьогодні дозволяє їх розглядати як елемент транснаціональної екологічної злочинності. За результатами дослідження Л. Еліота (*L. Elliott*) – це один з найбільш швидкозростаючих напрямків транскордонного злочинного підприємництва з високими доходами та низьким рівнем ризику для тих, хто займається торгівлею, контрабандою корисних копалин. Спостерігається кримінальна спеціалізація залежно від видів природних ресурсів. При цьому отримані від кримінальних промислів кошти нерідко використовуються для політичної боротьби. Але, констатує вчений, на відміну від інших форм транснаціональної злочинності, наразі немає міжнародного договору про запобігання, припинення відповідних видів злочинного надрокористування, притягнення винних до відповідальності¹⁴⁸.

Як і в інших екологічних злочинах, незаконне видобування корисних копалин пов'язане з фінансовими злочинами, особливо з легалізацією (відмиванням) грошей. Наприклад, як зазначено у Стратегічному звіті Інтерполу, колумбійські «наркобарони», які контролюють незаконне золотодобування, розвинули складний механізм злочинної діяльності, до якого залучені дилери та ювеліри із США. Інвестування

¹⁴⁷ World Atlas of Illicit Flows / The Global Initiative Against Transnational Organized Crime. URL: <http://globalinitiative.net/world-atlas-of-illicit-flows/>.

¹⁴⁸ Elliott L. Transnational Organized Crime. *Journal of International Affairs*. 2012. № 1. Vol. 66. P. 87.

в дорогоцінні метали дозволило картелям відмивати здобуті від наркозлочинності кошти, збільшувати свої прибутки і купувати більше зброї, підтримувати системні антиурядові дії, чинити збройний опір¹⁴⁹.

У першому десятилітті ХХІ ст. високі ціни на золото значно підвищили рентабельність його видобутку у країнах Латинської Америки. Водночас США дали старт новій кампанії «війни з наркотиками», зокрема в Колумбії та Мексиці («План Колумбії» та «Ініціатива Меріди»). Ця обставина різко знизила рентабельність наркотрафіку з Латинської Америки до США. У результаті існували значні стимули для злочинних груп, які контролюють торгівлю наркотиками, щоб перейти на видобуток золота, а фрагментарний характер кустарного добування цього дорогоцінного металу в Латинській Америці значно полегшила таку кримінальну диверсифікацію. Ці групи швидко зрозуміли, що контроль над великими золотоносними запасами, віддаленими від уряду, дозволить їм створити більшу маржу прибутку з набагато меншим ризиком¹⁵⁰. Зрештою, уряд Колумбії визнав, що близько 90 % золотодобувних компаній працюють нелегально¹⁵¹.

Подібна зміна злочинної спеціалізації з наркобізнесу на незаконне видобування золота виявилася настільки успішною, що в Перу та Колумбії – найбільших виробників кокаїну у світі – обсяги незаконного експорту золота (у грошовому еквіваленті) наразі перевищують обсяги експорту кокаїну. Незважаючи на те, що світові ціни на золото в останні роки поступово зменшувались, організовані злочинні угруповання продовжують стимулювати розширення його незаконного видобутку.

На сьогоднішній день, за даними швейцарської неурядової організації «Глобальна ініціатива проти транснаціональної злочинності» (далі – Глобальна ініціатива), близько 28 % золота, видобутого в Перу,

¹⁴⁹ Strategic Report: Environment, Peace and Security A Convergence of Threats. *International Criminal Police Organization, UN Environment*. URL: <https://www.interpol.int/Crime-areas/Environmental-crime/Resources>.

¹⁵⁰ Organized Crime and Illegally Mined Gold in the Americas. *The Global Initiative Against Transnational Organized Crime*. URL: <http://globalinitiative.net/organized-crime-and-illegally-mined-gold-in-the-americas-6-april-2-4pm-geneva/>.

¹⁵¹ Amancio N. L. Illegal Mining is Destroying Amazonia. *Our Planet. Environmental Crime*. 2017. Match. P. 29. URL: https://docs.wixstatic.com/ugd/655326_4bbc5cdf77384d48adf980c3ec39237a.pdf.

30 % золота, видобутого в Болівії, 77 % – видобутого в Еквадорі, більше 80 % – в Колумбії, та 80–90 % венесуельського золота має нелегальне, злочинне походження. До незаконного видобутку золота залучені сотні тисяч працівників у Латинській Америці, багато хто з яких є вкрай уразливим до чинників трудової експлуатації, торгівлі людьми¹⁵².

Вельми цікавим є і досвід польових досліджень Глобальної ініціативи, які були проведені у лютому – грудні 2015 р. в Латинській Америці. Було виявлено мережі зв'язків між організованими злочинними угрупованнями, що займаються наркозлочинністю та надкористуванням, та терористичними групами, недержавними фондами, банківськими установами, які полегшують відмивання грошей, реалізацію корупційних схем, залучення місцевого населення до примусової праці, торгівлю людьми¹⁵³. Серед іншого було виявлено, що латиноамериканські країни з високими темпами нелегального видобутку золота є одними з найбільших постачальників золота на основні переробні (гірничозбагачувальні) заводи в такі країни, як Швейцарія та США, які покращують золото для найбільших ювелірних та електротехнічних компаній світу¹⁵⁴.

Певна річ, що функціонування подібних механізмів не може обходитись без низки акцесорних кримінальних практик. Зроблені нами у першому розділі цієї роботи висновки щодо багатогранності феномена злочинності у сфері надкористування, відтворення у її спектрі поруч з основними ще й акцесорних, супутніх еколого-кримінальних практик, підтверджуються й експертами Інтерполу у проєкції на глобальну площину незаконного видобутку корисних копалин.

У Стратегічному звіті Інтерполу зазначено, що корупція є ключовим посередником у торгівлі незаконно видобутими корисними копалинами через загальну розгалужену мережу поставок. Існування корупції у правоохоронних органах дозволяє злочинцям отримати необхідні документи, такі як ліцензії чи дозволи, а також обійти

¹⁵² Organized Crime and Illegally Mined Gold in the Americas. *The Global Initiative Against Transnational Organized Crime*. URL: <http://globalinitiative.net/organized-crime-and-illegally-mined-gold-in-the-americas-6-april-2-4pm-geneva/>.

¹⁵³ Ibid.

¹⁵⁴ Ibid..

арешти або вилучення¹⁵⁵. При цьому аналіз тенденцій поширення цього різновиду злочинності дає підстави стверджувати, що службові особи правоохоронних та інших органів державної влади є не лише пасивними суб'єктами у корупційних схемах, а й їх активними генераторами, ініціюючи їх функціонування, вимагаючи неправомірну вигоду від спеціальних суб'єктів природокористування. Так відбувається викривлення не лише політики раціонального природокористування, а й всього сектора державної юстиції, що загрожує стабільності розвитку країни.

Наприклад, низкою посадових осіб у Малайзії утримуються веб-ресурси, авторизація на яких здійснюється через корупційні механізми, а самі ці ресурси забезпечують можливість доступу до торгів незаконно видобутих корисних копалин за заниженими цінами. Ця обставина, за оцінками Інтерполу, свідчить про те, що корупція глибоко вкорінена у гірничодобувній галузі цієї країни¹⁵⁶. Крім того, організовані злочинні угруповання в азійських, а також африканських та латиноамериканських країнах, які організовують, забезпечують функціонування нелегального видобутку корисних копалин, маючи налагоджені корупційні зв'язки із правоохоронними органами, прикордонною службою, митницею (зокрема, для транспортування видобутих корисних копалин, їх експорту), часто використовують ці зв'язки для здійснення торгівлі людьми, сприяння нелегальній міграції, незаконного переправлення через кордон.

Ці самі групи живляться нелегальною робочою силою, використовуючи примусову працю для вчинення злочинів у сфері надрокористування. При цьому умови праці не відповідають жодним вимогам безпеки. Самі роботи є важкими й шкідливими для здоров'я: надмірна тривалість робочого часу, відсутність засобів індивідуального захисту, вплив токсичних речовин (таких як ртуть та ін.), слабка інфраструктура тощо.

¹⁵⁵ Strategic Report: Environment, Peace and Security A Convergence of Threats. *International Criminal Police Organization, UN Environment*. URL: <https://www.interpol.int/Crime-areas/Environmental-crime/Resources>.

¹⁵⁶ Ibid.

Окремо у Стратегічному звіті Інтерполу наголошено на тому, що нелегальний видобток характеризується інтенсивною експлуатацією жінок та дітей, що зменшує витрати на оплату праці. Ці шахтарі, як правило, є нелегальними мігрантами, яких часто перевозять як жертв торгівлі людьми, сексуальної експлуатації та примусової праці¹⁵⁷. Вказана обставина наочно засвідчує зв'язок злочинності у сфері надрокористування з бідністю, адже жертви торгівлі людьми здебільшого потрапляють у рабство через намагання віднайти країни з більш сприятливими умовами життя, наявністю роботи, доступом до соціальних благ. У цьому контексті доцільно вести мову про поєднання механізмів віктимізації та криміналізації (у кримінологічному розумінні цього терміна). Скрутне майнове становище заробітчан зумовлює їх втягнення у злочинну діяльність, значною мірою підвищує ризик стати жертвою торгівлі людьми.

На місцевому рівні, акцентують експерти Інтерполу, екологічна злочинність загалом і у сфері надрокористування зокрема, – альтернатива бідності для незаможних, вразливих верств населення. Кримінальні практики здатні забезпечити додаткове, а іноді і єдине, джерело заробітку для них. Злочинні угруповання часто використовують потреби вразливих категорій місцевого населення, залучаючи до кримінальних гірничих промислів в обмін на продукти харчування, воду або ліки¹⁵⁸.

Особливо гостро залежність між виживанням найбідніших верств населення та їх залученістю до еколого-кримінальних практик, зокрема, у сфері надрокористування, спостерігається в таких країнах як Сомалі, Нігерія, Ефіопія, Бангладеш, Бразилія, Індія, Колумбія, де організовані злочинні групи серед іншого контролюють водопостачання. У цих країнах населення, яке живе у тропічних широтах, часто має доступ до води виключно через такі злочинні групи, що перетворює значну частину місцевих громад у вимушених співучасників злочинного надрокористування. Симптоматичним у цьому контексті також є те,

¹⁵⁷ Strategic Report: Environment, Peace and Security A Convergence of Threats. *International Criminal Police Organization, UN Environment*. URL: <https://www.interpol.int/Crime-areas/Environmental-crime/Resources>.

¹⁵⁸ Ibid.

що, за даними дослідження Л. Гуїзи (L. Güiza), 64 % з тих, хто залучений до безпосереднього (фізичного) незаконного видобутку золота в Колумбії, мають лише початкову освіту, а 20 % – не мають жодної, є неписьменними¹⁵⁹. Цілком зрозуміло, що місцевим рівнем відтворення злочинності у сфері надрокористування, як метасистемний феномен, не обмежується, *а поширює свій функціональний вплив на політичну сферу, синтезуючись з політичними кримінальними практиками.*

Вкрай загрозливою є тенденція зміцнення зв'язків незаконного видобутку корисних копалин з діяльністю терористичних організацій, незаконними збройними групами, парамілітарними утвореннями. З огляду на контроль над сектором гірничодобувної промисловості в деяких регіонах, ці групи інтегрують прибуток від видобутку та транспортування корисних копалин до механізмів інших видів злочинної діяльності. Наприклад, за оцінками експертів Інтерполу, Революційні збройні сили Колумбії (FARC) фінансують не менш як 20 % своєї діяльності з надходження від нелегального видобутку золота і ртуті. Є також факти, які свідчать про те, що Аль-Шабааб^{160*} і Демократичні Союзи союзників Національної армії звільнення Уганди (ADF-NALU) розширили свою діяльність до незаконного видобутку мінералів¹⁶¹.

Численні недержавні збройні угруповання, терористичні групи та організації забезпечують своє фінансування за рахунок організації та контролю за незаконним видобуванням корисних копалин. Вони експлуатують природні ресурси (включаючи золото, колтан та алмази) в районах конфліктів. За оцінками Контртерористичного управління ООН (Резолюція S/RES/2195 (2014)), щонайменше 40 % усіх внутрішніх

¹⁵⁹ Güiza L. Mercury and gold mining in Colombia: a failed state. *Universitas Scientiarum*. 2013. № 18 (1). P. 42.

¹⁶⁰ Аль-Шабааб (Харакат аш-Шабаб аль-Муджахідін або Хізбул Шабааб – «молодіжний рух моджахедів») – терористична організація (відповідно до переліку, затвердженого Радою безпеки ООН, SOe.001), що діє в Сомалі та Ефіопії. Є членом Аль-Каїди. У своїй діяльності керуються цілями Союзу ісламських судів – вже не існуючої сомалійської організації повстанського типу, яка намагалася утверджувати закони шариату на противагу світським регулятивним системам.

¹⁶¹ Strategic Report: Environment, Peace and Security A Convergence of Threats. *International Criminal Police Organization, UN Environment*. URL: <https://www.interpol.int/Crime-areas/Environmental-crime/Resources>.

збройних конфліктів мають зв'язок з природними ресурсами. Недержавні збройні угруповання, включаючи терористичні організації, такі як Аль-Каїда, Діаш («Ісламська держава»), таліби та повстанські групи в Демократичній Республіці Конго (далі – ДРК), одним з основних джерел свого фінансування мають незаконне видобування корисних копалин¹⁶². Детально задокументовано механізм нелегального трафіку вугілля, що підтверджує його значну роль у фінансуванні терористичної організації Аль-Шабааб. У 2013 та 2014 рр. обсяги такого трафіку сягали 250 млн доларів США щороку із тенденцією до зростання¹⁶³.

Використання грошей від незаконного добування золота, нафти та інших природних ресурсів за своїми масштабами обходить традиційні джерела фінансування воєнних конфліктів, міжнародного тероризму. Світова мапа незаконних потоків корисних копалин, складена робочою групою з числа експертів Інтерполу, організації «Rhpto» (норвезький центр глобального аналізу та співпраці з ООН), Глобальної ініціативи, засвідчує, що незаконна експлуатація природних ресурсів, таких як золото, мінерали, алмази, нафта, вугілля є найпотужнішою загальною категорією фінансування збройних конфліктів, питома вага якої у структурі «бюджетів» незаконних збройних формувань, терористичних організацій досягає 38–40 %. Ще 26 % – незаконне оподаткування (здирицтво) гірничої діяльності на територіях фактичного контролю такими організаціями, формуваннями¹⁶⁴. Незаконний видобуток нафти був головним джерелом фінансування для «Ісламської держави» у 2014 і 2015 роках. Незаконний дохід від нафти також має вирішальне значення для фінансування кримінальних мереж Латинської Америки, Лівії, Нігерії¹⁶⁵.

Крім того, не можна також оминати увагою й ту обставину, що нерідко з метою встановлення контролю над родовищами корисних

¹⁶² Resolution S/RES/2195: Document of United Nation. *Security Council*. 19.12.2014. URL: <https://www.un.org/counterterrorism/ctitf/en/sres2195-2014>.

¹⁶³ Resolution S/2013/440: Document of United Nation. *Security Council*. 24.07.2013. URL: <https://undocs.org/S/2013/440>.

¹⁶⁴ World Atlas of Illicit Flows. *The Global Initiative Against Transnational Organized Crime*. URL: <http://globalinitiative.net/world-atlas-of-illicit-flows/>.

¹⁶⁵ Ibid.

копалин ініціюються локальні (внутрішньодержавні) та міждержавні збройні конфлікти, підживлюються внутрішньополітичні протиріччя, створюються передумови для насильницького захоплення державної влади. Одними з основних модераторів перебігу подібного роду конфліктів є приватні військові компанії.

8.4.3. Злочинність у сфері надрокористування: глобальний вимір

Звертаючись до питання *про глобальну ціну злочинності у сфері надрокористування*, зазначимо, що ціна екологічної злочинності в цілому станом на 2017 р. оцінюється приблизно у 110 млрд дол. США щорічно. Ця цифра на 14 % перевищує аналогічний показник 2014 р., що засвідчує зростання економічної привабливості цього різновиду кримінальних практик. *Близько 60 млрд дол. США щорічно отримується від незаконного видобутку корисних копалин.* Причому лише незаконний видобуток нафти оцінюється в 11 (а за оцінками окремих експертів – 28) млрд дол. США або щонайменше 10 % від усієї ціни екологічної злочинності у світі. Економічна привабливість злочинів у сфері надрокористування щорічно зростає на 5–7 %, що вдвічі перевищує темпи зростання світової економіки. У зв'язку з цим варто очікувати не тільки збереження, а й інтенсифікацію цього сектора транснаціональної організованої злочинності у світі.

Ведучи мову про *структуру злочинності у сфері надрокористування* у глобальному зрізі, слід зауважити на декількох моментах, які визначають характер розподілу відповідних видів кримінальних практик. По-перше, через відмінності в ознаках юридичних складів злочинів у сфері надрокористування у кримінальних законах різних країн (на значенні цієї обставини у характеристиці стану злочинності вже вище наголошувалось) не є можливим забезпечити зведену до порівнюваних величин систему кримінологічної інформації за вказаним критерієм та сформулювати наукове уявлення про кримінально-правову структуру досліджуваного виду злочинності. По-друге, оскільки відсутня єдина статистична база, в якій би відображалися відомості щодо рівня злочинності, остільки структурування можна

здійснити не за кількістю зареєстрованих злочинів, питомою вагою їх різновидів, а виключно за видами корисних копалин, що незаконно видобуваються (illegal mining). По-третє, враховуючи відмінності у ступені поширеності різних корисних копалин, їх різні агрегатні стани, системи вимірювання, структурування відбувається не за їх фізичним обсягом, а за ринковою вартістю, в абсолютних цінах у доларах США.

То ж фактично безпосередньо йтиметься про структуру ціни злочинності у сфері надрокористування. Але вона, хоча й непрямо, побічно, але дозволяє робити певні висновки про загальні контури кримінологічної структури злочинності у сфері надрокористування в частині незаконного видобутку корисних копалин за критерієм видів останніх. Слушною в цьому контексті видається думка Д. С. Ліхачова, який вказував, що за багатоманітністю, різнобарвністю фрагментів, «осколків» можна судити і про генеральні характеристики цілого¹⁶⁶. Здійснений нами аналіз відомостей з глобальних звітів Інтерполу про стани злочинності взагалі та екологічної злочинності зокрема, звітів Глобальної ініціативи охоплював періоди 2005–2017 років¹⁶⁷. Аналіз

¹⁶⁶ Ліхачов Д. С. Заметки и наблюдения: Из записных книжек разных лет. СПб.: Азбука, Азбука-Аттикус, 2018. С. 267.

¹⁶⁷ The Dangerous Effects of Illegal Mining. *Greentumble editorial team*. URL: <https://greentumble.com/the-dangerous-effects-of-illegal-mining/>; Learn What Illegal Mining Operations Are. *The Balance*. 2018. 09 April. URL: <https://www.thebalance.com/what-is-illegal-mining-and-how-significant-is-it-2367443>; Global Trends in Artisanal and Small-Scale Mining (ASM): A review of key numbers and issues / M. Fritz, J. McQuilken, N. Collins, F. Weldegiorgis. 2018. 91 p. URL: <https://www.iisd.org/sites/default/files/publications/igf-asm-global-trends.pdf>; Strategic Report: Environment, Peace and Security A Convergence of Threats. *International Criminal Police Organization, UN Environment*. URL: <https://www.interpol.int/Crime-areas/Environmental-crime/Resources>; UNEP-INTERPOL report: value of environmental crime up 26 %. URL: <https://www.interpol.int/News-and-media/News/2016/N2016-073>; Environmental Crime Resolutions. *International Criminal Police Organization. Environmental Security Sub-Directorate*. Lion, 2014. 27 p.; Environmental security. COM/FS/2018-03/PST03 / International Criminal Police Organization. URL: https://www.interpol.int/content/download/19249/170126/version/20/file/PST-03_2018-03_EN_Environmental_security.pdf; Organized Crime and Illegally Mined Gold in the Americas. *The Global Initiative Against Transnational Organized Crime*. URL: <http://globalinitiative.net/organized-crime-and-illegally-mined-gold-in-the-americas-6-april-2-4pm-geneva/>; World Atlas of Illicit Flows. *The Global Initiative Against Transnational Organized Crime*. URL: <http://globalinitiative.net/world-atlas-of-illicit-flows/>; Elliott L. Transnational Organized Crime. *Journal of International Affairs*. 2012. № 1. Vol. 66. P. 87–104; Amancio N. L. Illegal Mining is Destroying Amazonia. *Our Planet. Environmental Crime*. 2017. Match. P. 28–29. URL: https://docs.wixstatic.com/ugd/655326_4bbc5cdf77384d48adf980c3ec39237a.pdf; Fonseca G. A. B., Swain E. Addressing Mercury Pollution from small Scale, often Illegal, Gold Mining. *Our Planet. Environmental Crime*. 2017. Match. P. 31.

дозволяє стверджувати, що провідне місце серед тих корисних копалин, що незаконно видобуваються у світі, посідають паливні їх види (у термінології Інтерполу – корисні копалини енергетичного сектора): більшою мірою нафта, вугілля, меншою – природний газ, торф (див. діаграму 1). Серед паливних корисних копалин кримінального походження найбільшу питому вагу має нафта (47 %). Цей показник є цілком закономірним з огляду на затребуваність нафти у світі, постійно високий з тенденцією до зростання попит на нафтопродукти з боку як суб'єктів господарювання, так і суб'єктів споживчого ринку. Крім того, великі поклади нафти зосереджені у регіонах, які традиційно характеризується інтенсивними конфліктами (міждержавними, внутрішньодержавними), активною діяльністю терористичних, незаконних збройних організацій: Центральна Африка, Близький Схід. Що є причиною, а що наслідком у ланцюжку «конфлікти – незаконний видобуток нафти» сказати складно.

Та й немає в цьому сенсу, оскільки активізований детермінаційний механізм відтворює чинники самодетермінації: протистояння точаться за доступ до нафтових родовищ і ті самі нафтові родовища використовуються для фінансового забезпечення, підживлення конфлікту.

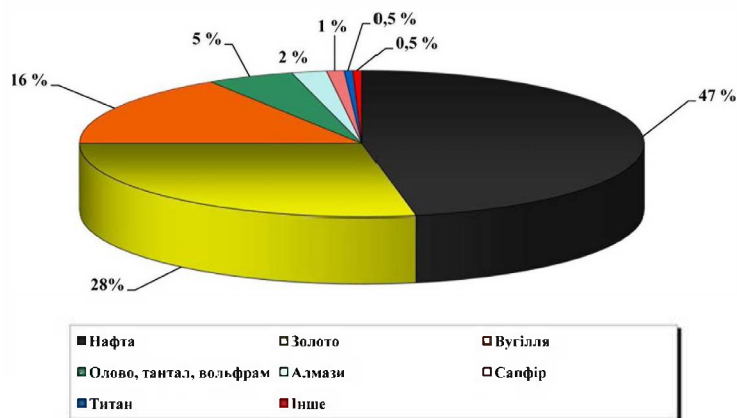
Значно меншим за обсягами незаконного видобутку (у світових масштабах) є вугілля. Проте його частка у загальній структурі кримінального надкористування залишається вельми значною та сягає 16 % з тенденцією до зростання. Так, якщо у 2005 р. вона складала близько 13 %, то у 2017 – вже 19 %. Частково такий тренд можна пояснити виключно внутрішньоструктурними змінами, пов'язаними з істотним зниженням питомої ваги т. зв. «кривавих алмазів» (blood diamond – у термінології Інтерполу) – тих, що мають своє походження із зон збройних конфліктів. За оцінками Світової алмазної ради, якщо у 1999 р. частка «кривавих алмазів» становила близько 4 % світового виробництва алмазів, то у 2018 р. ця цифра знизилась до 1 %. Основна маса цього дорогоцінного каміння продається у рамках Кімберлійського процесу, організованого ООН з метою обмеження доступу «кривавих алмазів» на світові ринки¹⁶⁸.

URL: https://docs.wixstatic.com/ugd/655326_4bbc5cdf77384d48adf980c3ec39237a.pdf та ін.

¹⁶⁸ Learn What Illegal Mining Operations Are. *The Balance*. 2018. 09 April. URL: <https://www.thebalance.com/what-is-illegal-mining-and-how-significant-is-it-2367443>.

Діаграма 1

Графічне зображення структури злочинності у сфері
надрокористування за видом корисних копалин: глобальний зріз
(2005–2017 рр., %)

Близькою за механізмом двосторонніх детермінаційних зв'язків між збройними конфліктами й незаконним видобутком нафти є ситуація з незаконним видобуванням золота. Частка цього металу у структурі корисних копалин, що незаконно видобуваються, вельми висока – 28 %. За даними дослідження Г. Фонсеки, приблизно 20 % всього обсягу золота, яке щорічно видобувається у світі, має злочинне походження¹⁶⁹. Основні ринки первинного збуту – країни Близького Сходу (Іран, Катар, Саудівська Аравія, Сирія), до яких золото потрапляє з Африки, а також США і Швейцарія, де обробляється золото латиноамериканського походження¹⁷⁰. В подальшому, вже у вигляді ювелірних виробів, минувши стадію легалізації, це золото розпорошується по всьому світу.

Четверте місце серед корисних копалин за поширеністю їх незаконного видобутку у світі займає об'єднана категорія цінних

¹⁶⁹ Fonseca G. A. B., Swain E. Addressing Mercury Pollution from small Scale, often Illegal, Gold Mining. *Our Planet. Environmental Crime*. 2017. Match. P. 31. URL: https://docs.wixstatic.com/ugd/655326_4bbc5cdf77384d48ad980c3ec39237a.pdf.

¹⁷⁰ World Atlas of Illicit Flows. *The Global Initiative Against Transnational Organized Crime*. URL: <http://globalinitiative.net/world-atlas-of-illicit-flows/>.

промислових металів – олово, вольфрам і тантал (5 %). Далі за ранжиром – алмази (2 %), сапфір (1 %), титан (0,5 %) та інші (фосфати, мідь, кобальт, метали платинової групи, інше, окрім алмазів, дорогоцінне каміння – 0,5 %).

Серед способів незаконного видобутку корисних копалин превалює буріння свердловин (47 %), відкрите видобування через видалення верхніх шарів породи і ґрунту механічними методами (42 %), видобування шахтним способом (11 %). Як відкриті, так і підземні способи незаконного видобутку пов'язані з низкою екологічних ризиків.

Експертами-екологами організації *Greentumble editorial team* встановлено, що відкритий спосіб, залежно від виду корисних копалин як предмета видобутку, тягне за собою забруднення повітря, розмивання ґрунтів, знищення рослинності, звуження ареалу відтворення фауни. Шахтний спосіб спричиняє осідання землі, мінералізацію ґрунтів тощо. Неконтрольоване поводження із ртуттю істотно забруднює ґрунт, підземні водоносні горизонти, водоймища, повітря. Загалом незаконний видобуток корисних копалин загрожує навколишньому середовищу, зумовлюючи вирубку лісів, використання агресивних методів впливу на довкілля (наприклад, вибухових речовин) та заподіяння нещасних випадків (наприклад, операції з видобування урану, що призвели до радіоактивного забруднення в Казахстані, Туркменістані та Узбекистані)¹⁷¹.

У Перу, Болівії та Колумбії незаконні операції з видобутку золота, ртуті й ціанідів приватними компаніями зруйнували інфраструктуру, помешкання значної кількості невеликих населених пунктів, зробили значні території непридатними для проживання. Всього за три місяці незаконний видобуток корисних копалин пошкодив екосистему, знищивши всю популяцію риб річки Агуїта, після того як водонасосні машини опинилися у воді й відбувся значний викид ртуті. Згідно з даними Департаменту національного планування Колумбії, ця країна тепер посідає друге місце у світі по забрудненню ртуттю. Загалом же в Колумбії 97 % усіх золотодобувних підприємств працюють нелегально.

¹⁷¹ The Dangerous Effects of Illegal Mining. *Greentumble editorial team*. URL: <https://greentumble.com/the-dangerous-effects-of-illegal-mining/>.

Цілком зрозуміло, що, незважаючи на прийняту в гірничій справі класифікацію способів видобутку корисних копалин, їх реалізація у процесі незаконного видобування характеризується спрощеністю (у технологічному розумінні), економією заходів забезпечення безпеки як виробництва, так і довкілля. Тому характер суспільної небезпечності злочинності у сфері надрокористування виходить далеко за межі заподіяння шкоди складовим надр, а охоплює також і численну групу складників біосфери загалом, включаючи й людей, їх життя та здоров'я.

Окремо в цьому контексті варто вказати й на те, що глобальним трендом є поширення частки дрібногірничих об'єднань у структурі суб'єктів кримінального надрокористування. Зокрема, за даними Міжнародного інституту довкілля та розвитку (Великобританія), на частку таких об'єднань припадає близько 20 % усього добутого у світі золота, 80 % сапфірів, 20 % світової пропозиції алмазів, 26 % танталу, 25 % олова. При цьому серед усього обсягу подібного роду надророзробних підприємств (об'єднань, груп) від 70 до 80 % є незаконними¹⁷². На роботах у нелегальних дрібногірничих об'єднаннях зайнято близько 35 млн осіб у світі. З них 45–50 % – жінки, близько 2 % – діти¹⁷³.

Діяльність таких нелегальних об'єднань є також і одним з найбільш суттєвих ризиків для навколишнього природного середовища. Так, наприклад, саме такі розробки є джерелом найбільших неконтрольованих викидів ртуті у довкілля, що оцінюється приблизно у 1,5 тис. тонн на рік¹⁷⁴. Ртуть вступає у реакцію із золотом, утворюючи амальгаму (сполучення 50 % золота та 50 % ртуті), що полегшує відокремлення дорогоцінного металу від супутніх порід. У подальшому амальгама розігрівається, ртуть випаровується. У середньому на видобування 1 г

¹⁷² Global Trends in Artisanal and Small-Scale Mining (ASM): A review of key numbers and issues / M. Fritz, J. McQuilken, N. Collins, F. Weldegiorgis. 2018. P. 4, 5. URL: <https://www.iisd.org/sites/default/files/publications/igf-asm-global-trends.pdf>.

¹⁷³ Global Trends in Artisanal and Small-Scale Mining (ASM): A review of key numbers and issues / M. Fritz, J. McQuilken, N. Collins, F. Weldegiorgis. 2018. P. 6. URL: <https://www.iisd.org/sites/default/files/publications/igf-asm-global-trends.pdf>; Güiza L. Mercury and gold mining in Colombia: a failed state. *Universitas Scientiarum*. 2013. № 18 (1). P. 42.

¹⁷⁴ Güiza L. Mercury and gold mining in Colombia: a failed state. *Universitas Scientiarum*. 2013. № 18 (1). P. 42.

золота подібним кустарним способом витрачається близько 10 г ртуті, що дозволяє сформувати уявлення про характер і високий ступінь ризику для довкілля і здоров'я людей у зв'язку зі значною поширеністю таких робіт, а надто – у країнах Латинської Америки.

Характеризуючи *географію* злочинності у сфері надрокористування у глобальному вимірі, зауважимо, що регіонами з найвищою кримінальною активністю відповідного спрямування (за ранжиrom) є такі: Африка (ДРК, Гана, Гвінея, Лівія, Малі, Мозамбік, Південно-африканська Республіка, Танзанія, Уганда, Замбія, Зімбабве, Нігерія, Сомалі), Латинська Америка (Аргентина, Бразилія, Венесуела, Чилі, Колумбія, Мексика, Перу), Центральна та Південно-Східна Азія (особливо район Меконгу), Близький Схід (Сирія, Ірак та ін.).

Що стосується географії незаконного видобутку нафти, то найбільшого розвитку цей вид кримінального промислу досяг у Нігерії. Щорічно в цій країні видобувається близько 55 млн барелів нафти (або 145 тис. барелів на день). Приблизно 30 % з них – нелегально. За усередненими цінами 2018 р. на нафту марки «Brent» – це 14 млрд дол. США щорічного прибутку.

Після Нігерії країни походження нелегальної нафти розташувалися таким чином: Ангола (4,8 млрд дол. США), Туреччина (2,5 млрд дол. США), Мексика (1,2 млрд дол. США), Марокко (1 млрд дол. США), Іран (830 млн дол. США), Пакистан (830 млн дол. США), Лівія (750 млн дол. США), Гана (13 млн дол. США)¹⁷⁵.

Незаконно золото найбільшою мірою видобувається в Колумбії. За даними Британської геологічної служби (2012 р.), в Колумбії щорічно видобувається близько 54 т золота. Переважно у родовищах Чоко (24,5 т), Антиокія (19 т) та Болівара (5,7 т), що становить 91 % річного видобутку золота в Колумбії. Решта, 9 % продукції, видобувається, головним, чином у родовищах Калдас, Каука, Уїла, Наріньо, Вальєс-дель-Каука, Толіма та Сантандер. Близько 97 % з цих обсягів – незаконне видобування, тобто без отримання гірничими підприєм-

¹⁷⁵ Mining – Statistics & Facts. URL: <https://www.statista.com/topics/1143/mining/> (дата звернення: 31.10.2018); World Atlas of Illicit Flows. *The Global Initiative Against Transnational Organized Crime*. URL: <http://globalinitiative.net/world-atlas-of-illicit-flows/>.

ствами та окремими групами відповідних ліцензій¹⁷⁶. На сьогоднішній день – це 20–30 % усього обсягу світового видобутку золота¹⁷⁷, а сама Колумбія при цьому є найбільшим імпортером ртуті у світі й найбільшим забруднювачем довкілля продуктами цієї хімічної речовини, включаючи вкрай токсичну метилртуть.

Очікується, що щорічне виробництво золота в Колумбії значно збільшиться завдяки виявленню нових золотоносних гірничих районів у Серранії де Сан-Лукас. Цей регіон охоплює понад 1,5 млн га і вважається найбільшим у Латинській Америці (за даними Міністерства шахт та енергетики Колумбії)¹⁷⁸. Окрім Колумбії, до країн з найбільш розвиненим нелегальним золотодобуванням належать Нігерія, Марокко, ДРК і Танзанія.

Незаконний видобуток вугілля найбільшого свого розквіту набув у Індії, де щорічно нелегально виробляється від 70 до 80 млн тонн цієї корисної копалини, за офіційного обсягу близько 350 млн тонн¹⁷⁹. Тобто фактично кожні дві тонни з десяти видобутих мають кримінальне походження.

Основні країни походження «кривавих алмазів» (за ранжиром) – Зімбабве, ДРК, Ефіопія, Венесуела, Гвіня, Кот-д'Івуар, Сьєрра-Леоне, Ліберія, Ліванська Республіка. За даними Глобальної ініціативи, більше мільйона африканських «кустарників» із вказаних країн задіяні у нелегальному видобуванні алмазів, що перевищує обсяг легально працевлаштованих у цій галузі працівників¹⁸⁰.

Принагідно зауважимо, що глобальний рівень аналізу злочинності у сфері надрокористування вимагає врахування глобалізаційних тенденцій, що накладають свій відбиток на організацію та функціо-

¹⁷⁶ British Geological Survey (2012) World mineral production 2006–2010 Keyworth, Nottingham British Geological Survey. London. URL: https://www.bgs.ac.uk/news/events/stakeholders/presentations/John_Ludden_Stakeholder2012.pdf.

¹⁷⁷ Güiza L. Mercury and gold mining in Colombia: a failed state. *Universitas Scientiarum*. 2013. № 18 (1). P. 34.

¹⁷⁸ Ibid. C. 34.

¹⁷⁹ Elliott L. Transnational Organized Crime. *Journal of International Affairs*. 2012. № 1. Vol. 66. P. 102.

¹⁸⁰ World Atlas of Illicit Flows. *The Global Initiative Against Transnational Organized Crime*. URL: <http://globalinitiative.net/world-atlas-of-illicit-flows/>.

нування інституційних механізмів незаконного видобутку корисних копалин, транскордонного їх переміщенням, збуту на світових ринках сировини, переробки. Цілком правомірно, на нашу думку, вести мову відтворення злочинності у сфері надрокористування як різновиду транснаціональної організованої злочинності з розвиненими мережами акцесорних кримінальних практик. Втім, усвідомлення цієї обставини має тягнути за собою не стільки елімінування значення географічних особливостей поширення злочинного видобутку корисних копалин, скільки формування розуміння основних напрямів кримінально-превентивної діяльності у структурі глобальної стратегії протидії цьому виду злочинності, як і екологічній злочинності в цілому.

Вивчення особливостей механізму нелегального видобутку корисних копалин дозволяє виділити такі основні його функціональні блоки:

- *видобування*: корисні копалини видобуваються, як правило, місцевими шахтарями (копачами, старателями), які також виступають як агенти доставки їх посередникам. До видобутку залучаються, в основному, місцеві жителі, які живуть на грані (або за межею) бідності. І хоча вони і є першою ланкою ланцюга, вплив на них, як слушно зазначається експертами Інтерполу, не повинен бути пріоритетною метою в діяльності правоохоронних органів. Пріоритетом має стати перш за все ліквідація кримінальних мереж, що стоять поза межами фази видобутку, забезпечують функціонування всього трафіку¹⁸¹;
- *транспортування*, яке забезпечується діяльністю логістичних агентів, низки посередників, підкупом працівників митної служби, прикордонників. Транскордонним переміщенням корисних копалин займаються, в основному, місцеві організовані злочинні угруповання, які налагоджують зв'язки з підприємствами у сфері зовнішньоекономічної діяльності для транзиту та контрабанди корисних копалин. Це передбачає втручання місцевих та міжнародних партнерів, які гарантують, що транспортування, забезпе-

¹⁸¹ Strategic Report: Environment, Peace and Security A Convergence of Threats. *International Criminal Police Organization, UN Environment*. URL: <https://www.interpol.int/Crime-areas/Environmental-crime/Resources>.

чене документами «прикриття», має вигляд законних операцій. Зазвичай використовуються ті самі маршрути, що і для трафіку легально видобутих корисних копалин;

- *збут (продаж)*, на якому забезпечується максимально легальний вигляд угоди щодо корисних копалин шляхом підробки документів, змішування з партіями законно видобутих корисних копалин, залученням міжнародних компаній-посередників з високою діловою репутацією. Таким чином, кінцеві споживачі, як правило, не обізнані про незаконний характер товару, який вони купують.

На думку експертів Інтерполу, саме кінцеві споживачі становлять найважливіший елемент у кримінальному ланцюгу поставок корисних копалин. Вони варіюються від ювелірних підприємств до державних енергетичних компаній. Саме вони в кінцевому рахунку підживлюють злочинність у сфері надрокристування, формуючи високий попит на нелегальні корисні копалини та погоджуючись платити за них високі ціни¹⁸². Тому глобальний стратегічний підхід до протидії цим злочинам обов'язково має передбачати низку заходів з удосконалення національних та міжнародних моніторингових систем на рівні базових споживачів (суб'єктів господарювання) корисних копалин щодо спостереження за їх походженням, рухом, використанням з цією метою оперативної, розвідувальної інформації.

Аналіз маршрутів руху незаконно видобутих корисних копалин засвідчує, що їх контрабанду проводять не лише транснаціонально, а й трансконтинентально. Хоча потоки варіюються залежно від конкретного виду корисних копалин, були виявлені такі закономірності:

- джерела корисних копалин: Африка (нафта, алмази, тантал, вугілля тощо), Азія (нафта, олово, титан, вугілля тощо), Латинська Америка (в основному, нафта і золото);
- транзит: головним чином через аеропорти або морські порти: в Африці – Дар-ес-Салам і Занзібар (Танзанія), Ентеббе (Уганда), Кеніятта і Момбаса (Кенія); в Азії – Гонконг (Китай), Сінгапур;

¹⁸² Strategic Report: Environment, Peace and Security A Convergence of Threats. *International Criminal Police Organization, UN Environment*. URL: <https://www.interpol.int/Crime-areas/Environmental-crime/Resources>.

в Європі – Антверпен (Бельгія), Гамбург (Німеччина), Роттердам (Нідерланди); в Північній Америці – Сан-Дієго та Х'юстон (США);

- остаточний пункт призначення: в основному, Азія (ОАЕ, Саудівська Аравія, Туреччина), а також Європа (Швейцарія, Іспанія, Італія) та Північна Америка (США)¹⁸³.

Певну увагу варто приділити й кримінологічній оцінці стану того сегмента злочинності у сфері надкористування, який репрезентує феномен «чорної археології» як одного з основних джерел поповнення світового нелегального ринку антикваріату. У глобальному зрізі вельми складно встановити рівень поширеності цих злочинів. Здебільшого вони мають латентний характер. В одному з дайджестів Інтерполу вказано: «Ми не маємо жодних цифр, які б дозволили нам стверджувати, що торгівля культурними цінностями, артефактами є третьою або четвертою найпоширенішою формою кримінального трафіку, хоча це часто згадується на міжнародних конференціях та в засобах масової інформації. Справді, дуже важко отримати точне уявлення про те, скільки предметів культурної спадщини незаконно отримали в усьому світі, і мало ймовірно, щоб коли-небудь було отримано точну статистику»¹⁸⁴. Інтерпол веде базу даних викрадених культурних цінностей, в якій переважно представлені лише ті предмети, які вже були раніше у легальному обігу й стали предметом викрадення з музеїв, приватних колекцій. Таким чином, вказана організація, як і будь-яка інша правозахисного, кримінологічного спрямування, не має наразі зведеної інформації про кількісні і якісні показники «чорної археології» у світі.

Разом з тим результати низки зарубіжних кримінологічних досліджень, опитувань археологів з великим досвідом польових досліджень дають можливість зробити деякі обережні й вельми обмежені узагальнення з цього питання. Так, зокрема, встановлено, що не менш

¹⁸³ World Atlas of Illicit Flows. *The Global Initiative Against Transnational Organized Crime*. URL: <http://globalinitiative.net/world-atlas-of-illicit-flows/>.

¹⁸⁴ Frequently asked questions. *Connecting Police for a Safer World. Interpol*. URL: <https://www.interpol.int/Crime-areas/Works-of-art/Frequently-asked-questions> (дата звернення : 21.11.2018).

як на 58 % розвіданих об'єктів археологічної спадщини у світі (як законсервованих, музейного типу, так і таких, на яких активно проводяться розкопки) хоча б один раз вчинялися злочини, пов'язані із незаконним вилученням відповідних об'єктів з надр, безпосередніми свідками яких були самі археологи¹⁸⁵. Тому варто визнати, що проведення археологічних розкопок, поруч з легальними роботами, у більшості випадків супроводжується нелегальним вилученням об'єктів археологічної спадщини. Останнє, зазвичай, у 87 % випадків відбувається у нічний час, коли археологів на об'єкті розкопок немає.

І це лише результати тих досліджень, які ґрунтуються на опитуваннях археологів, що на законних підставах здійснювали розкопки. Вони, вочевидь, не охоплюють того обсягу археолого-пошукових робіт, які взагалі здійснюються без будь-яких дозволів, у злочинний спосіб. Втім, як вказує Б. Балестрейрі (*B. Balestrieri*), можна констатувати повну відсутність належних статистичних даних правоохоронних органів, що перешкоджає спробам оцінити розмір і характер транснаціональних ринків для окремих видів нелегально добутих археологічних об'єктів. Це виключає і будь-яку реальну оцінку обсягу та характеру будь-яких відповідних контрзаходів, необхідних для обмеження вказаного різновиду злочинних промислів¹⁸⁶.

Не останню роль у цьому відіграє й пасивність самих археологів, які, будучи очевидцями, свідками незаконних заволодінь об'єктами археологічної спадщини, з різних міркувань воліють не повідомляти про ці факти до правоохоронних органів. При цьому поширеною є мотивація пасивності, відповідно до якої «чорні археологи», мародери сприймаються як жертви локальних і глобальних економічних умов, бідності й нужденності¹⁸⁷. Криміналізація всіх незаконних археоло-

¹⁸⁵ Balestrieri B. A. B. Field Archaeologists as Eyewitnesses to Site Looting. *MDPI*. 2018. № 7 (48). P. 5–6. URL: www.mdpi.com/journal/arts (дата звернення: 21.11.2018).

¹⁸⁶ Ibid. P. 13.

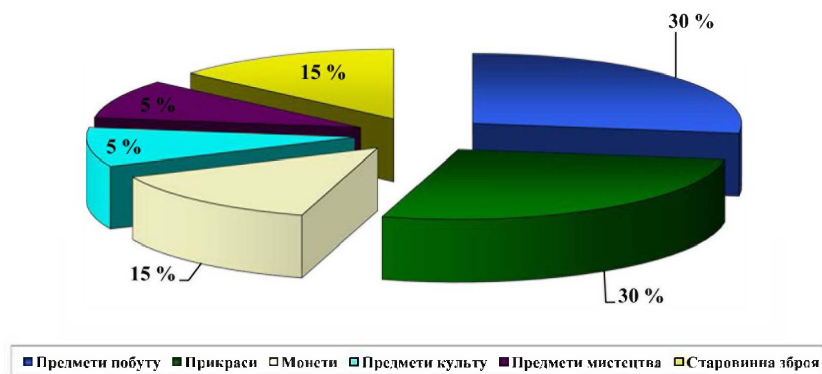
¹⁸⁷ Muscarella O. W. The Fifth Column Within the Archaeological Realm. *The Great Divide*. In *Studies in Honour of A. Cilingiroglu: A Life Dedicated to Urartu on the Shores of the Review Articles 463 Upper Sea* / ed. by D. Zafer, H. Saglamtimur, E. Abay. Istanbul: Arkeolojive Sanat Yayınları, 2009. P. 395–401; Hollowell J. Moral arguments on subsistence digging. *In The Ethics of Archaeology: Philosophical Perspectives on the Practice of Archaeology* / ed. by C. Scarre, G. Scarre. Cambridge: Cambridge University Press, 2006. P. 89–90.

гічних копалень, акцентує Б. Балестрейрі (*B. Balestrieri*), викликає сумніви. Те, що незаконне проведення пошукових робіт на об'єктах археологічної спадщини може бути криміналізованим у національному законодавстві, ще не означає, що у свідомості будь-яких землекористувачів або польових археологів кожен, хто це робить, сам є злочинцем¹⁸⁸.

Таким чином, для злочинів «чорної археології» властиві типові риси так званих «злочинів без жертв», що навіть у фахових (археологічних) колах не викликають суттєвого емоційного резонансу, морально-імперативної неприйнятності соціально-психологічної підстави суспільної небезпечності діяння, достатніх, аби докладати активних зусиль у взаємодії з правоохоронними органами у справі протидії їх поширенню.

Діаграма 2

Графічне зображення структури «чорної археології» за предметом незаконного заволодіння: глобальний зріз (%)

Сам же злочинець часто ідентифікується із жертвою глобальної економічної нерівності, нестримності бажань колекціонерів. За подібної диспозиції цілком закономірним видається надвисокий рівень латентності досліджуваної категорії злочинів.

¹⁸⁸ Balestrieri B. A. B. Field Archaeologists as Eyewitnesses to Site Looting. *MDPI*. 2018. № 7 (48). P. 13. URL: www.mdpi.com/journal/arts (дата звернення : 21.11.2018).

Аналіз масштабних результатів опитування археологів, що були свідками незаконного заволодіння предметами на об'єктах, що піддаються археологічним розкопкам, а також структури «чорних ринків» антикваріату¹⁸⁹, дозволяє стверджувати, що найчастіше предметами такого заволодіння стають побутові старожитності (посуд, знаряддя праці тощо) – 30 % (див. діаграму 2).

Як можна бачити з діаграми 2, приблизно такими самими за поширеністю незаконного заволодіння предметами археологічної спадщини є прикраси (30 %). Дещо рідше заволодівають металевими монетами (15 %), а так само старовинною зброєю (15 %). Порівну розподілилися предмети релігійного культу (5 %) та предмети мистецтва – скульптури, гравюри і т. п. (5 %).

При цьому варто зазначити ту обставину, що «чорна археологія» підживлюється функціонуванням нелегальних ринків антикваріату. Останні ж є проявом організованої, транснаціональної злочинності, що також дозволяє пов'язати вказаний різновид злочинності у сфері надрокористування з іншими системними кримінальними феноменами, в тому числі й корупцією.

Отже, можна констатувати наявність щільних та розвинених зв'язків між злочинністю у сфері надрокористування та організованою, транснаціональною, а також політичною злочинністю, міжнародним тероризмом, торгівлею людьми, наркозлочинністю, легалізацією коштів, отриманих злочинним шляхом. Подібний функціональний, інституціональний, кримінальний симбіоз становить загрозу сталому світовому розвитку, а також миру і безпеці людства в цілому. Саме у такому ракурсі і повинен мислитись національний (внутрішньодержавний) сегмент злочинності у сфері надрокористування в нашій країні. Маючи, безумовно, власні, багато в чому специфічні детер-

¹⁸⁹ Muscarella O. W. The Fifth Column Within the Archaeological Realm // The Great Divide. In Studies in Honour of A. Cilingiroglu: A Life Dedicated to Urartu on the Shores of the Review Articles 463 Upper Sea / ed. by D. Zafer, H. Saglamtimur, E. Abay. Istanbul: Arkeolojive Sanat Yayınları, 2009. P. 395–401; Hollowell J. Moral arguments on subsistence digging. In *The Ethics of Archaeology: Philosophical Perspectives on the Practice of Archaeology* / ed. by C. Scarre, G. Scarre. Cambridge: Cambridge University Press, 2006. P. 89–90; Balestrieri B. A. B. Field Archaeologists as Eyewitnesses to Site Looting. *MDPI*. 2018. № 7 (48). P. 1–24. URL: www.mdpi.com/journal/arts (дата звернення: 21.11.2018) та ін.

мінаційні компоненти свого відтворення, цей різновид злочинності виявляє залежність і від глобальної кримінальної та пов'язаної з нею глобальної політичної, економічної кон'юнктури. Ці зв'язки не можна не брати до уваги як при формуванні наукового розуміння сутності злочинного надкористування в Україні, так і розробці системних, стратегічних засад протидії їй.

У цьому аспекті важливим також видається здійснення узагальнень за результатами аналізу різних характеристик сучасного стану злочинності у сфері надкористування у глобальному вимірі, виділення відповідних тенденцій її відтворення. Основними з них є такі:

1. *Зростання прибутковості злочинного надкористування*, що є закономірним наслідком поєднання двох тенденцій: конс'юмеризації масової свідомості, інтенсифікації споживацтва, з одного боку, та маргіналізації населення в планетарних масштабах, розростання структурно-функціональної, соціально-стратифікаційної прірви між включеними (*conclusions*) та виключеними (*exclusions*). Зміцнюється зв'язок між тенденціями маргіналізації та поширенням злочинності у сфері надкористування. Остання постає альтернативою бідності.
2. *Злочинність у сфері надкористування* є проявом небезпечного для життя на планеті екстенсивного використання природних ресурсів. Цей різновид кримінальних практик найбільшою мірою розвивається саме у країнах «третього світу», в яких рівень бідності є надвисоким. Мінімальний рівень злочинності у сфері надкористування фіксується в країнах Західної, Північної та Центральної Європи, Північної Америки. Враховуючи ту обставину, що в консервації глобальної політико-економічної фрагментації світу існує безпосередня зацікавленість як з боку транснаціональних корпорацій, так і, в низці випадків, національних урядів (збагачення політичного істеблішменту через безконтрольне надкористування, привласнення національних багатств у системі з іншими політичними та економічними кримінальними практиками), варто очікувати збереження тенденційності до інтенсифікації злочинного надкористування у таких країнах, які найбільшою мірою представлені на

африканському континенті (Кенія, Марокко, Нігерія, Сомалі, Танзанія та ін.), а також у Латинській Америці (Болівія, Еквадор, Колумбія, Перу й деякі інші), Азії (Бангладеш, Індія, Камбоджа, Лаос, Малайзія, Пакистан та ін.). У зв'язку з цим *глобальний політико-економічний розлом загострюватиметься фактором кримінальної експлуатації природи.*

3. Вказана вище обставина впливатиме на *ескалацію, керовану стимуляцію воєнно-політичної напруженості у регіонах концентрації родовищ корисних копалин* на відповідних територіях країн «третього світу». Звідси, в умовах інтенсифікації виробництва електронно-обчислювальної техніки та інших видів промислового виробництва варто очікувати не тільки збереження, а й *підвищення рівня терористичної загрози*, зокрема в Африці, розпалювання нових осередків громадянських воєн. Вже сьогодні можна спостерігати зіткнення інтересів декількох глобальних геополітичних гравців на африканському континенті, що супроводжується активізацією діяльності приватних військових компаній США, РФ, терористичних організації Боко-Харам та ін., посилення фінансової, політичної присутності Китаю. Подібні зіткнення розгортаються, як правило, в площині непрямих (т. зв. «гібридних»), опосередкованих дій, що мають своїм виразом протистояння різних соціальних груп, урядових сил, воєнних, парамілітарних, терористичних об'єднань, організацій за контроль над родовищами алмазів, золота, нафти, вугілля, рідкоземельних металів.
4. *Поєднання кримінальних практик у сфері надрокористування з іншими видами злочинності* – як з політичною, економічною, так і загальнокримінальною. Відбуватиметься подальша конвергенція незаконного надрокористування й наркозлочинності, торгівлі зброєю, людьми у транснаціональних масштабах, формах.
5. *Використання коштів, отриманих від незаконного видобутку корисних копалин для фінансування тероризму, діяльності незаконних збройних формувань, квазідержавних утворень.* Злочинність у сфері надрокористування щільно вплітається в механізм

самодетермінації злочинності. Ця сама тенденція властива і для України.

6. *Розростання дрібнокустарних гірничорозроблювальних об'єднань* як основних осередків незаконного користування надрами. До таких об'єднань залучається, в основному, місцеве населення, що живе за межею бідності. Працівники не забезпечуються у роботах належними засобами індивідуального захисту; вони працюють у шкідливих та небезпечних умовах. Спостерігається також тенденція до інтенсифікації експлуатації дітей на таких виробництвах (особливо в африканських країнах). У низці випадків робітники на нелегальних гірничих підприємствах є жертвами торгівлі людьми.
7. *Інтенсифікація злочинності у сфері надрокористування сприяє підвищенню темпів забруднення довкілля.* Особливо гостро ця проблема постає із забрудненням водних ресурсів, ґрунтів та повітря ртуттю і метилртуттю у Болівії, Венесуелі, Колумбії, деяких африканських країнах.
8. *Фіксується зниження обсягів незаконного видобутку алмазів і їх потрапляння на світові ринки із зон збройних конфліктів (blood diamond).* Суттєвим фактором усталення цієї тенденції є міжнародно-правові, інституціональні заходи, що організовуються, здійснюються в межах Кімберлійського процесу.
9. *Збереження високого рівня латентності незаконного проведення робіт на об'єктах археологічної спадщини, їх переважання на територіях, охоплених активними чи «замороженими» збройними конфліктами, неповним урядовим контролем територій країни (Афганістан, Ірак, Лівія, Сирія та ін.).* «Чорна археологія» існує і як самостійний кримінальний феномен, і як супутник легальних археологічних пошукових робіт. Водночас, як і інші злочини у сфері надрокористування, «чорна археологія» є невід'ємним елементом транснаціональної організованої злочинності, специфічними соціальними практиками, що найбільшою мірою інтенсифікуються: а) у зонах геополітичної нестабільності, конфліктності; б) осередках збереження слідів

давніх цивілізацій. Отже, зі збереженням та/або загостренням параметрів світової геополітичної напруженості варто очікувати активізацію незаконних пошукових робіт перш за все на об'єктах археологічної спадщини близькосхідного, латиноамериканського регіону.

* * *

Проблема поширення злочинності, різноманітності та масштабів її прояву, її деструктивного впливу на різні сфери суспільного життя, а відповідно і прийнятний розвиток держави і громади є проблемою глобальної безпеки світового порядку, а не окремих країн. Тому міжнародне партнерство та співробітництво у запобіганні злочинності, та окремим її проявам у світовому масштабі набуває першочергового значення і потребує формування глобальних шляхів співпраці.

Сьогодні, ефективне міжнародне співробітництво полягає у максимальному використанні потенціалу існуючих структур та механізмів, об'єднуючи їхні зусилля у протидії злочинності незалежно від різноманіття політичних, економічних, соціальних систем, як цього вимагає Статут ООН та інші міжнародно-правові норми.

З М І С Т

Вступ.....	8
------------	---

РОЗДІЛ 1

Глобалізація і юридична освіта.....	11
--	-----------

- 1.1. Витоки сучасного світового фінансового та політичного
устрою: вплив на розвиток світової економіки та світогляду 11
- 1.2. Теорії права та економічні аналізи, їх впливи
на процеси глобалізації 28
- 1.3. Вплив нормативного права на минуле та майбутнє 43

РОЗДІЛ 2

Глобалізація у сфері охорони здоров'я	48
--	-----------

- 2.1. Правовий аналіз глобальних проблем людства у сфері
охорони здоров'я та шляхи їх вирішення 48
- 2.2. Правовий аналіз розвитку світової галузі охорони здоров'я 73

РОЗДІЛ 3

Християнські заповіді як дороговказ на шляху до вирішення екзистенціальних проблем у світі, що глобалізується	98
--	-----------

- 3.1. Християнські ідеали ненасильства та принципи
негріховного насильства як аксіологічна основа
сучасної філософії миру 100
- 3.2. Християнські цінності як джерело та засіб відродження
потуги європейської інтеграції 109
- 3.3. Християнське віровчення як онтологічне джерело
та аксіологічна серцевина концепту прав і свобод людини 115
- 3.4. Християнська онтолого-аксіологічна парадигма як світоглядна
платформа для розв'язання екологічних проблем 123

РОЗДІЛ 4

Космічне право України як складова міжнародного космічного права та його відповідність сучасним викликам глобалізаційних процесів в національних та міжнародних публічних правовідносинах	139
4.1. Космічне право – підгалузь публічного права	139
4.2. Хронологія розвитку міжнародного космічного права	141
4.3. Космічне право України	144
4.4. Міжнародне космічне право в умовах глобалізації	151

РОЗДІЛ 5

Глобалізація в сучасному світі.....	157
5.1. Передумови та виникнення глобалізації	157
5.2. Інформаційна революція як необхідна передумова виникнення сучасних процесів глобалізації	172
5.3. Дискусії щодо сутності глобалізації	178
5.4. Сутність глобалізації з позицій антиглобалізму	188
5.5. Ідеологія глобалізації та її вплив на систему державного управління	197

РОЗДІЛ 6

Міграційна політика у глобальному вимірі	204
6.1. Засади міграційної політики різних країн світу у контексті глобалізації світових криміногенних процесів	204
6.2. Управління міграцією та імміграційний контроль.....	220
6.3. Вплив міграційних процесів на злочинність у різних країнах	243

РОЗДІЛ 7

Забезпечення права на мирні зібрання в системі глобалізації державного управління (адміністративно-правовий та кримінально-правовий аспекти).....	256
--	------------

РОЗДІЛ 8**Міжнародне партнерство та співробітництво****у запобіганні злочинності у глобалізаційному вимірі 300**

- 8.1. Концептуальні принципи та напрями міжнародної співпраці
у запобіганні злочинності в контексті глобалізації 300
- 8.2. Зарубіжна превентивна практика у розрізі кримінальної
політики держави 316
- 8.3. Міжнародне співробітництво у боротьбі з організованою,
транснаціональною та терористичною злочинністю 328
- 8.4. Злочинність у сфері надкористування: багатства націй
під натиском глобалізації 372
 - 8.4.1. Злочинність у сфері надкористування:
кримінологічний вимір 372
 - 8.4.2. Структурно-системний аналіз злочинності у сфері
надкористування в умовах глобалізації 387
 - 8.4.3. Злочинність у сфері надкористування:
глобальний вимір 401

РОЗДІЛ 9**Міжнародний досвід прецедентної практики****Європейського суду з прав людини у кримінальних****провадженнях в Україні: глобалістичні виміри 419**

- 9.1. Зміст прецедентної практики Європейського суду з прав людини
для забезпечення верховенства права в різних формах і режимах
кримінальних проваджень в Україні 419
- 9.2. Застосування прецедентної практики Європейського суду з прав
людини для удосконалення практики забезпечення верховенства
права у кримінальному процесі України 436

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Т. В. Корнякова, О. Л. Соколенко,
Н. С. Юзікова, В. С. Гошовський,
О. В. Сачко, М. Г. Максименцев,
Є. А. Кобрусева та ін.

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ І СУСПІЛЬСТВО: національний, міжнародний та зарубіжний виміри

МОНОГРАФІЯ

*Щоби підняти державу з найничого
щабля варварства до вищої стелі добробу-
ту, необхідні лише мир, легкі податки та
терпимість в управлінні.*

Адам Сміт

Дніпро | ЛІРА | 2021

УДК 343.575(02.064)

Г 54

*Рекомендовано до друку вченою радою
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара
(протокол № 2 від 23 вересня 2021 року)*

Рецензенти:

В. В. Топчий, Університет державної фіскальної служби України, директор Навчально-наукового інституту права, доктор юридичних наук, професор.

Д. В. Приймаченко, Університет митної справи та фінансів, доктор юридичних наук, професор.

Г 54 Глобалізація і суспільство: національний, міжнародний та зарубіжний виміри: монографія / Т. В. Корнякова, О. Л. Соколенко, В. С. Гошовський та ін.; за заг. ред. д-ра. юрид. наук Т. В. Корнякової, д-ра. юрид. наук Н. С. Юзікової). Дніпро: ЛІРА, 2021. 492с.

ISBN 978-966-981-554-5

У монографії викладено авторське бачення правового аналізу глобальних проблем розглянуто окремі галузі права: сфери охорони здоров'я, міграційну політику забезпечення прав громадян на мирні зібрання, надкористування. Новим є правовий аналіз космічного права. Запропоновано правові заходи міжнародного партнерства у запобіганні злочинності у глобалізаційному вимірі, надано міжнародний досвід прецедентної практики з прав людини в Україні через глобалістичні виміри.

Представлено розуміння глобалізації як категорії що характеризує: закономірний світовий процес трансформації та модернізації суспільних відносин; відображається на розвитку держави, безпеці суспільства, криміногенній ситуації, має політичні, економічні, соціальні, правові, релігійні, криміногенні та антикриміногенні наслідки у різних сферах суспільного життя. Розглянуто як глобалізація трансформує структури сучасного світу, коригує національні системи державного управління, детермінує зміни стратегій економічного, політичного та духовного розвитку, що породжує суцільну взаємозалежність світу.

Для науковців, викладачів і студентів, курсантів, слухачів, аспірантів вищих начальних закладів. Може бути корисною політологам, соціологам, психологам, журналістам і всім особам які цікавляться правовими проблемами впливу глобалізації на світові процеси та глобальними формами співіснування людства.

УДК 343.575(02.064)

ISBN 978-966-981-554-5

© Автори, 2021

© ЛІРА, 2021

За загальною редакцією доктора юридичних наук, професора,
заслуженого юриста України **Т. В. Корнякової**;
доктора юридичних наук, професора **Н. С. Юзікової**

АВТОРИ:

- Т. В. Корнякова** – д-р юрид. наук – Розділ I
(у співавторстві з д-р.філос. І. М. Климюк)
- О. Л. Соколенко** – д-р юрид. наук – Розділ II, підрозділ 2
(у співавторстві з канд.юрид.наук О. П. Литвин)
- Н. С. Юзікова** – д-р юрид.наук – Розділ VIII, підрозділ 8.1, 8.2
- В. С. Гошовський** – д-р юрид. наук – Розділ V
(у співавторстві з д-р.держ.упр. Р. В. Войтович)
- Є. А. Кобрусєва** – д-р юрид. наук – Розділ VII
- О. В. Сачко** – д-р юрид. наук – Розділ IX
- М. Г. Максименцев** – д-р. юрид.наук – Розділ VIII, підрозділи 8.4
(у співавторстві з д-р. юрид. наук Н. О. Максименцевою)
- Н. О. Максименцева** – д-р.юрид.наук – Розділ VIII, підрозділи 8.4
(у співавторстві з д-р юрид. наук М. Г. Максименцевим)
- О. П. Литвин** – канд. юрид. наук – Розділ II, підрозділ 1
(у співавторстві з д-р юрид. наук О. Л. Соколенко)
- Ю. В. Живова** – канд.юрид.наук – Розділ VIII, підрозділ 8.3
(у співавторстві з канд. юрид. наук О. В. Лаховою)
- І. М. Климюк** – д-р філос. – Розділ I
(у співавторстві з д-р.юрид.наук Т. В. Корняковою)
- Г. С. Юзіков** – д-р філос. – VI, підрозділ 6.1, 6.3
- О. М. Несправа** – асп. – Розділ III
(у співавторстві з д-р філос. наук М. В. Несправою)
- О. О. Дриголь** – викл. – Розділ VI, підрозділ 6.2
- О. В. Лахова** – канд. юрид. наук – Розділ VIII, підрозділ 8.3
(у співавторстві з канд. юрид. наук Ю. В. Живовою)
- Р. В. Войтович** – д-р. держ.упр. – Розділ V
(у співавторстві з д-р юрид. наук В. С. Гошовським)
- М. В. Несправа** – д-р філос. наук – Розділ III
(у співавторстві з асп. О. М. Несправою)
- Г. Г. Петер** – викл. – Розділ IV